

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA

AZ ALMÁSY CSALÁD ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉGE

KÉSZÍTETTE:

GYÖNGYÖSI ESZTER

KONZULENSEK:

GYETVAINÉ DR. BALOGH ÁGNES

DR. FEKETE CSABA JÓZSEF

ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI ÉS MŰEMLÉKI TANSZÉK

2021

„Egy kor és egy társadalmi osztály kulturális emelkedettségét, igényeit és viszonyait, egész jellemét és valamennyi életmegnyilvánulását leghívebben tükrözi vissza az a hajlék, melyet magának lakásul épít.”

RADOS JENŐ

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

TARTALOMJEGYZÉK

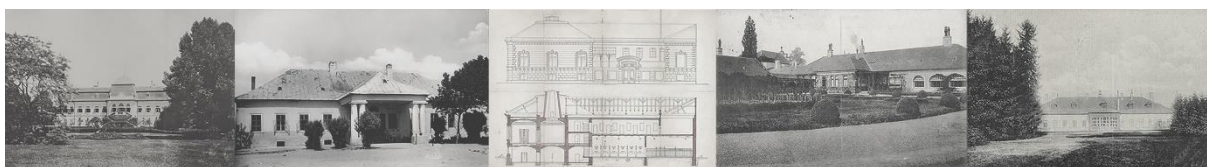
Absztrakt	4
Bevezető	5
Az Almásy család.....	6
A középső grófi ághoz tartozó építkezések	7
Az Almásy család ágainak családfája (17-20. század)	8
A magyar arisztokrácia életmódja, épületei.....	9
Almásy-épületek Budapesten.....	12
Pollack Mihály Szép utcai palotája: V. kerület, Szép utca 6.	12
Palota a Mágnásnegyedben: VIII. kerület, Ötpacsirta utca 2.	18
További Almásy-épületek a fővárosban	26
Almásy-kastélyok vidéken	28
A gyulavári kastély	28
A sarkadi kastély.....	34
A kétegyházai kastély	40
A gyulai kastély	47
További vidéki Almásy-kastélyok.....	54
További kutatási lehetőségek	59
Konklúzió	60
Bibliográfia.....	63
Mellékletek.....	70

ABSZTRAKT

A zsadányi és törökszentmiklósi gróf Almásy család régi nemesi família volt, nemességét I. Lipót király erősítette meg 1677-ben. Almásy (II.) János fiaival a família négy ágra szakadt, majd ezen ágak is tovább osztódtak. A család három ága különböző időpontokban elnyerte a grófi címet is. Almásy (I.) Ignác tábornok 1771-ben kapott grófi rangot, így ő lett a család idősebb grófi ágának a megalapítója. Bátyja, Almásy (I.) Pál fiát, (II.) Ignácot 1815-ben emelte grófi rangra I. Ferenc király, így tőle származik a középső grófi ág. 1910-ben az (I.) Pál és (I.) Ignác öccsétől, Almásy Antaltól származó ág is grófi címet szerzett az ükunoka, Almásy (IV.) Pál révén, ez volt a legifjabb gróf ág.

Kutatásom során célom feltérképezni az Almásy család középső grófi ága által épített, átépített vidéki kastélyokat, városi palotákat. Közéjük sorolható a budapesti Ötpacsirta utca 2. szám alatt található palota, valamint a gyulai, kétegyházai, pásztói és sarkadi kastélyok is. Ezek az épületek építészettörténeti jelentőséggel bíró, kvalitásos emlékek. A fennmaradt levéltári források kutatásával és saját felmérésekkel szeretném bemutatni a családnak köthető épületeket, ezáltal az egykori főúri megrendelői igényeket, a sajátos főúri életformát. Az épületek elemzésével vizsgálom a közöttük fennálló kapcsolatokat: az összefüggéseket vagy ezek hiányát. Szintén fontos a térrendszerek vizsgálata, melyek által a család életmódjának sajátosságaira következtethetünk. Ezenfelül a szerkezethasználat összevetése is hordoz értékes információkat, amelyek leginkább a kor és a társadalmi réteg korszerű építési megoldásait jellemzik.

Mindezekkel a kutatásokkal a magyar 18–20. századi építészettörténet egy fontos részét vizsgálom és mutatom be. Az épületek és történeti belső térrendszerük logikájának jobb megértése az építészeti örökség védelmére szolgál, hiszen a jövőbeli állagmegőrzésük, felújításuk, korszerűsítésük úgy lehet megfelelő, ha értékeiket jól ismerjük, átlátjuk és érvényre juttatjuk.

BEVEZETŐ

Kutatásom során céloom feltérképezni az Almásy család középső grófi ága által épített, átépített vidéki kastélyokat, városi palotákat. A kutatási téma hatalmas anyagot ölel fel, ezért a szűkítése mellett döntöttem. Dolgozatomban szeretném megismerni egy 18-20. századi főúri család építészeti igényeit, ezért budapesti palotáikat és vidéki, Békés megyei kastélyaikat kutatom.

AZ ALMÁSY CSALÁD

A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy család régi nemesi família volt, nemességét 1677. augusztus 11-én erősítette meg I. Lipót király, aki ekkor új címereslevelet is adományozott az Almásyaknak. A család vagyonát és tekintélyét Almásy (I.) János alapozta meg, aki 1677-től a királyi tábla jegyzőjeként, 1693-tól pedig Heves–Külső-Szolnok vármegye alispánjaként működött. A földbirtokos igen jelentős vagyont gyűjtött, és számos uradalmat vásárolt meg.¹ 1700-ban királyi adománylevelet szerzett Törökszentmiklós, Tiszatenyő, Szenttamás és Csépa helységekre és pusztákra is. Almásy (I.) János 1704-ben bekövetkezett halálakor fiára, Almásy (II.) János jászkun főkapitányra, hétszemélynökére szállt vagyona, akinek a fiaival a família három ágra szakadt, közülük mindhárom ág megkapta később a grófi címet. Almásy (I.) Ignác tábornok 1771-ben kapott magyar grófi rangot Mária Teréziától, így ő lett a család idősebb grófi ágának a megalapítója. Bátyja, Almásy (I.) Pál fiát, (II.) Ignácot 1815-ben emelte grófi rangra I. Ferenc király, így tőle származik a *középső grófi ág*. 1910-ben az (I.) Pál és (I.) Ignác öccsétől, Almásy Antaltól származó ág is grófi címet szerzett az ükunoka, Almásy (IV.) Pál révén, ez volt az ifjabb grófi ág.

Amikor Almásy (II.) Ignác 1815-ben megkapta a grófi címet, az uralkodó „*sarkadi*” előnevet adományozta a família ezen ágának, a családtagok azonban később is az eredeti zsadányi és törökszentmiklósi előneveket használták. A gróf a sarkadi, a kétegyházai és a gyulavári birtokaiból 1821-ben elsőszülöttségi hitbizományt alapított.²

Almásy (II.) Ignác 1840-es halála után fia, Almásy (I.) Alajos cs. kir. kamarás örökölte a kétegyházai–sarkadi–gyulavári hitbizományt. Almásy 1807-ben Heves–Külső-Szolnok

¹ Orosz, 1906

² Hitbizományok létrejöttét a főrendek számára I. Lipót engedélyezte először Magyarországon 1687-ben. A magyar jogrendben eddig ismeretlen intézmény azonban nem terjedt el jelentősen, 1848 előtt mindössze 29 hitbizomány létesült. A polgári forradalom viszont megszüntette a feudális kötöttségeket és szabaddá tette a földtulajdon forgalmát, ezzel veszélybe sodorva az arisztokrácia addig elidegeníthetetlennek számító birtokát, aminek következtében a hitbizományok létesítése a korábbi időszakhoz képest már jelentősen gyarapodott (a dualizmus idején már hatvan hitbizomány jött létre).

vármegye országgyűlési követe, 1809-ben a Békés vármegyei nemesi felkelőcsapatok parancsnoka, őrnagyja volt. 1810-től rövid ideig az udvari kancellárián töltött be titkári állást. A gróf Kétegyházát tette meg székhelyévé, innen irányította az uradalom gazdálkodását.

1850. augusztus 7-én az Almásy família nemzetségi gyűlést tartott, amelyen felosztották a család egyes ágai között az addig közös kezelésben tartott vagyonrészeket. A Törökszentmiklóson megtartott nemzetségi gyűlésen 12 számontartott és elismert (grófi és nemesi) Almásy ág képviselői gyűltek össze. A birtokfelosztást több minden indokolta: a család egyes tagjainak az 1820-as évektől egyre nagyobb méreteket öltő eladósodása, az 1840-es évektől évtizedeken át húzódó csődperek, valamint a leányági örökösök egyre hangosabbá váló követelése. A gyűlésen egyenlő értékű részekre osztották fel a birtokokat, majd sorshúzás útján eldöntötték, hogy ki lesz az egyes birtoktestek tulajdonosa.

Ezután az Almásy (I.) Páltól származó *középső grófi ág rendelkezett a családi vagyon legnagyobb részével*, tulajdonukat képezte később a szenttamási, a kétpói, a gyulai, a gyulavári, a sarkadi, a kétegyházai, a pásztói, a felsőpetényi, a garanyi és a tarnazsadányi kastély is. Almásy (I.) Alajos 1850-ben – egyes források szerint Sarkadon, más források szerint Kétegyházán – bekövetkezett halála után idősebb fiára, Almásy (I.) Kálmánra szállt a hitbizomány, a fiatalabb fiú, Almásy (I.) Dénes pedig Pásztót kapta meg.³

A KÖZÉPSŐ GRÓFI ÁGHOZ TARTOZÓ ÉPÍTKEZÉSEK

Helység	Cím	Építető	Építész	Építés éve	Használat az Almásyak által
Budapest, V. kerület	Szép utca 6	Almásy (II.) Ignác	Pollack Mihály	1817	1817-1850
Budapest, VIII. kerület	Ótpacsirta u. 2.	Almásy (II.) Kálmán	Gottgeb Antal	1877	1877-1883
Gyulavári	Széchenyi u. 71.	Almásy (II.) Ignác	?	bizonytalan	1799?-1945
Sarkad	Kastély u. 2.	Almásy (II.) Ignác	?	1829	1799?-1945
Kétegyháza	Gyulai u. 15.	Almásy (I.) Kálmán	Ybl Miklós	1860	1799?-1945
Gyula	Kossuth L. u. 15.	Almásy (III.) Dénes	Sztarill Ferenc	1902	1888-1945

³ Virág, 2009

AZ ALMÁSY CSALÁD ÁGAINAK CSALÁDFÁJA (17-20. SZÁZAD)

(Kiemelve a kutatott épületekhez kapcsolódó személyek)

I. tábla. Nemesi ág.

ALMÁSY I. JÁNOS 1677. czimerszerző † 1704. neje Deák Judit.				ALMÁSY I. GYÖRGY 1677. n. Szabó Margit.			
I. Ágnes 1. f. Deák Pál 2. f. Steöszel Kristóf	Apollonia 1. f. Detrich István 2. f. Hellebronth János	II. János † 1765 jászkun kapitány n. Borsy Anna † 1772.		Marton békési alispán n. Csik Zsuzsanna	Erzsébet	I. Ferencz	
I. Pál 1721–1804 n. Kvassay Franciska	I. Ignác gróf lásd III. táblán	I. Mihály n. Okolicsányi Zsuzsi		Dániel szbiró	Julia	Czecilia	
II. Pál 1749–1821 n. Kapy Anna	II. Ignác gróf lásd III. táblán	I. István 1759–1849. neje Erős Janka	III. János 1728–61	I Antal † 1772 alezredes n. Vécsey Anna bárónő, utóbb Delamotte Antalné	I. József borsodi alispán 1. n. Palásthy Konstancia 2. n. Sággy Magda	Krisztina 1737–99 f. Henter Fe- rencz báró	II. Ágnes f. Erős József ezredes
III. Ferencz 1792–1827 Magda f. Széchenyi Károly gróf	III. József 1793–1823 n. Berzeviczy Zsófia	Jozefa f. Szécheny Kár. Antónia f. Bedekovics Lajos	Zsigmond 1812–84	Vincze 1815–97 kamarás mál- tai lovag, aranszarkan- tyús vitéz	1-től V. János n. Horváth Róza Róza f. Szapáry Ferencz gróf	II. József szül. 1773 hevesi alispán 1822–24 főisp. helyt n. Kovancz F.	I. Károly 1777 1847 II. Károly 2-től Ágost- ton †
Gabriella f. Cserm Zsófia f. Bocskay Károly gróf	III. Pál 1818–82 1. n. Batthyányi Amália grófnő 2. n. Almásy Malvin	IV. János n. Haller Krisztina grófnő	II. Ferencz	II. Antal n. Kempelen Teréz	II. Mihály cs. és kir. kamarás n. Jankovics Teréz	Mária f. Grimm	IV. Jó- zsef n. Prónay Jozefab.
V. József 1840–61	Ilona			Francziska f. Szentmiklós- sy József		Anna f. Náray	Erzsi f. Blasko- vics B. Imre †
Klára f. Horváth János	Manó † 1875. n. Blaskovics Mária	Lőrincz n. Elek		I. Ede Mária f. Felner br.		I. Gedeon, 1841–44 főispáni helytartó	Mária
Krisztina f. Horváth József	Felix egri taná- csos n. Almásy Hermina	Francziska f. Subich Lőrincz	Teréz f. Urményi	II. Ede, Erzsébet			
László n. Döry Paula	Sándor n. Pataky	Francziska	Gyula n. Ebergényi Leontin	Edmund n. Gyürky Eulalia	Hermin f. Almásy Felix	Leontin f. Déry Imre	Mária f. Vay Henrik báró
Sarolta f. Mándy Kálmán	Géza cs. és kir. kamarás ny. főispán n. Rosa Malvin	Flobertin f. Aichelburg gróf	II. István cs. és kir. ka- marás n. roffi Borbély Elza	Mária f. Mórlicz Sándor	IV. Pál cs. és kir. ka- marás	Margit f. Zoltán Ernő	Malvin f. Almásy Pál

II. tábla. Idősb grófi ág.

ALMÁSY IGNÁCZ JÓZSEF lásd I. táblán 1723–1804., gróf 1771. 1. n. Splényi Janka bárónő, 2. n. Splényi Teréz bárónő.			
2-től: Illés 1779–1837 n. Festetich Szidónia gr.	Enoch 1779–1814 n. Keglevich Teréz	Kristóf 1781–1843. n. Haller Róza grófnő	
Mária f. Werklein József		Móricz 1808–81 1. n. Wolkenstein Trostrburg gr. 2. n. Festetich R. gr.	Ernö-Bódog 1818–49 n. Gömöry Herzília 2. n. Jankovics A.
Zsófia f. Batha Jó- zsef	György 1805–80 v. b. t. taná- csos főajtónálló	Adél f. Festetich Ágost gróf	Melánia f. Pálffy András gróf
			Taszió 1847. n. Fiáth Anna bárónő
			1-től: Ottó, Alfréd 2-től: II. Gedeon
		Anna-Vilma 1875. f. Wilczek gróf	Hildegard 1879. f. Schaumburg gróf
			Huberta 1880.

III. tábla. Ifjabb grófi ág.

ALMÁSY II. IGNÁCZ lásd I. táblán 1751–1840, gróf 1815. 1. n. Bossányi Teréz. 2. n. Semsey Anna. 3. n. Hardegg Mária Beatrix.			
1-től: Borbála f. Szirmay Tamás gróf	2-től: I. Alajos 1788–1850. 1. n. Festetich Erzsébet gr. 2. n. Wilczek Lujza grófnő	Lajos 1790–1836 n. Brezen- heim Leopold- dina hgnő	Ottília 1789–1831 f. Königsegg János gr.
1-től: I. Kálmán 1815–98. n. Wenkheim Stefánia Mária gr.	I. Dénes 1817–71. n. Keglevich Eugenia gr.	Andor †	Mária f. Beust Ede báró
	II. Kálmán 1852. n. Keglevich Margit gr.		
Erzsébet 1857. f. Czirák János gr.	Mária f. Beniczky Géza	II. Dénes 1863. n. Károlyi Ella gr.	György 1864–98. n. Zichy Zenkegr.
		I. Imre 1868. n. Wesselényi K. gr.	
Emma 1889	Dénise 1890	Gabri- ella 1892	Mária 1894
	II. Alajos 1895	III. Kálmán 1902	
Mária 1889	Györgyike 1890	Pál 1892	Jaquelin 1895

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA ÉLETMÓDJA, ÉPÜLETEI

Magyarországon az 1848–1849-ig, illetve 1853-ig fennálló nemesi rendi társadalomban az azonos jogállású, örökletes kiváltságú, érdekeit a politikában is képviseltető csoportja alkotta a vezető társadalmi réteget, az arisztokráciát. A magyar főnemesség 18–19. századi életmódjának ismerete még a mai napig hiányos a téma összetett jellege miatt. A főúri térhasználatot is meghatározó életforma magában hordozza a főúri építetési igények rendszerét, melyet legkönnyebben szociológiai megközelítéssel ismerhetünk meg.

A 18. században a főnemesség egy része Bécsben és Pozsonyban, elsősorban magyar udvari kancelláriai vagy kamarai tisztségek birtokában élte a Habsburg-udvari főurak reprezentatív életét, és csak alkalmanként vagy szezonálisan töltött időt magyarországi vidéki birtokain. Néhányan viszont főként vidéki birtokaikon tartózkodtak, ahol megpróbálták megteremteni a 18. századi új, felvilágosult életforma helyi változatát. Ezen információ birtokában a nemességen belül is külön csoportokat alkothatunk. Akik a királyi udvar szertartásain is részt vehettek, azok tették ki a legfelső főnemesi réteget.⁴ *Udvarképességgel* a társadalom azon tagja rendelkezhetett, akik hivatali szolgálatot teljesítettek, kiérdemelt címet birtokoltak vagy örökölt társadalmi státuszúak. Ilyen személyek voltak a *valóságos belső titkos tanácsosok* vagy *udvari kamarások* is. Ezeket a címeket az uralkodó adományozta bizonyos szolgáltatások fejében. A valóságos belső titkos tanácsos kitüntetést miniszterek, főpapok, tábornokok és diplomaták kapták, kérelmezni nem lehetett. A császári és királyi kamarás méltóságért viszont folyamodni kellett, a családfán 16 nemes őst felmutatva, a kamarási adót befizetve lehetett megkapni. Továbbá az audiencián megjelenhettek a kinevezett miniszterek, a parlamenti képviselők, illetve az osztrák és magyar delegációk tagjai.⁵

A főurak az életmódjuk mobilitási igénye miatt kezdtek el palotákat és kastélyokat építtetni. Idejük egy részét a nagybirtokon vagy a városban töltötték, melyet egy-egy külföldi utazás tagolt. Nyáron főleg a nagybirtokon, vidéki kastélyaikban tartózkodtak, ősszel pedig lassan visszaköltöztek a fővárosba. A tehetősebbek vadászkastélyaikban maradtak akár decemberig is. A főúri palota nemcsak lakóhelyül szolgált, de az arisztokrácia társadalmi helyzetét, rangját is szimbolizálta. A palota az ókor óta az uralkodó társadalmi réteg városi lakóhelye, hatalmának, jelenlétének reprezentatív szimbóluma volt. A városi tartózkodásuk során teljesítették udvari kötelezettségeiket és részt vettek különféle társadalmi eseményeken a *szezon*

⁴ 1608-ban iktatták törvénybe a kétkamarás országgyűlést, kettéválasztva egymástól a főtáblát és az alsó táblát.

⁵ Fekete, 2021

alatt (bálok, színházi előadások, lóverseny). A városi palota a vidéki kastélyhoz hasonlóan önmagában nem termelt jövedelmet, viszont megépíttetése és fenntartása jelentős anyagi áldozattal járt. Részleges megoldást jelenthetett *palotabérház* létesítése, mellyel kiegészítő bevételhez juthattak a felső rétegek.⁶ A fő jövedelmet viszont a nagybirtok biztosította. A birtokból származó jövedelemből merítették azt a társadalmi rangot és tekintélyt, amely személyüket körüllegte. Az uradalmi központot jelentő kastély nemcsak lakóhely volt, hanem egyben földesúri székhely. A kényelem mellett gazdasági és birtokigazgatási feladatokat is ellátott, valamint biztosította a reprezentációt és hozzá tartozó parkjával együtt az elzárkózásnak is teret adott.

A főnemesség a 18. században egyre gyarapodó vagyonát főként építkezésekbe fektette. Az 1720-1730-as években bontakozott ki a magyar barokk kastélyépítészet, fénykorát pedig Mária Terézia idején érte el.⁷ A magyar főurak szinte egymással versenyezve építtették az újabb és újabb kastélyokat és hozzá tartozó parkjaikat. Az ekkor szárnyát bontó kastélyépítészet a külföldi kulturális, művészeti és szellemi áramlatok magyarországi bástyaivá és további kisugárzóivá váltak. Az ezt követő 19. századi kastélyok előbb klasszicista, később romantikus, majd a század harmadában historizáló stílusban épültek.

1526 után az uralkodói központ az országhatáron kívülre, Bécsbe került, és sokáig fel sem merült, hogy Buda újra királyi székhely legyen. 1748-ban gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) kamaraelnök sikeresen meggyőzte Mária Terézia királynőt, hogy új királyi palota épülhessen Budán. A palota 1768–69-re elkészült, azonban sem Mária Terézia, sem Ferenc József uralkodása alatt nem tölthette be igazi funkcióját. Az évek folyamán azonban szimbolikus jelentősége megnőtt, egyre több uralkodó látogatta, és részben visszanyerte régebbi kormányzati és adminisztratív vezető szerepét (1783-as rendelet szerint itt kap helyet a királyi tábla, a hétszemélyes tábla, az országgyűlés is). A Várkerület a királyi palota és az országgyűlés közelsége miatt kedvelt főúri lakóhellyé változott. Ugyancsak *palotákat kezdtek építeni* Pest központjában, majd a városfalon kívül is, főleg a Nemzeti Múzeum megépülése miatt (itt ülésezett az 1848-as népképviselői országgyűlés felsőháza). A 19. század második felében közel 30 főnemesi palota épült fel a környéken (*Mágnásnegyed*), melyeket a kor híres építészei, köztük Ybl és Pollack is terveztek. A kiegyezést követően a pesti Sugárút kiépítése kezdődött meg, amely mentén hamarosan újabb főúri palotákat emeltek. Nem csak Pest-Budán,

⁶ *Palotabérház*: hazánkban a 19. század első harmadától jelent meg ez a városi, főúri épületfajta. Két olyan épület kapcsolódik össze, amely egyszerre kiszolgálja az arisztokrácia (plusz cselédség) és a polgárság igényeit.

⁷ Rados, 1931

hanem más vidéki városokban is megtelepedett az arisztokrácia, főleg azon településeken, amelyek egy-egy régió centrális szerepét töltötték be vagy kormányzati, igazgatási központok voltak (pl. Felvidéken Kassa, Erdélyben Nagyszeben és Kolozsvár).

A 18. századi pozsonyi és budai *főúri magánpaloták* jellemzően a zárt sorú beépítés utcavonalra elhelyezett épületének egy vagy több, zárt belsőudvaros változatát követték, ahol az épületbe történő megérkezéshez az utcai épületszárny földszintjén nyíló kapun és kapualjon kellett keresztülhajtani. A palota belső térkompozíciót meghatározó eleme a kocsibehajtó kapualj volt, amely a hozzá kapcsolódó, a társasági termeket és a lakosztályokat feltáró lépcsőházzal legtöbbször reprezentatív együttest alkotott. A belső udvar mélyén, a földszinten általában kiszolgáló és üzemi rendeltetések (istállók, konyhák, szolgaszállások stb.) voltak megtalálhatóak. Ennél az elhelyezkedésnél és építészeti elrendezésnél a palotához kapcsolódó kert kialakítására általában nagyon kevés hely volt, így csak kisebb belső kert vagy az uralkodói székhely erősítéseinek alkalmazkodó, a terepviszonyokat is kihasználó – terasz-, illetve teraszos – kert létesülhetett a korszakban. Nagyobb kertek kialakítására, elsősorban a városfalakon kívüli szabad területeken nyílt lehetőség, amelynek a palota építészeti elrendezésére gyakorolt hatásaként értéklehető, hogy az udvarok egyik – jellemzően az utcához vagy ellenkezőleg, a kerthez kapcsolódó – oldalukon nyitottá váltak. A 19. századra a főúri magánpaloták udvaros elrendezése megmaradt, de építészeti kialakítása fejlődött. A paloták belső tereiben centrális térkompozíció jelent meg, a reprezentatív társasági terek a társadalmi érintkezés változó szokásai szerint specializálódtak, funkcionálisan differenciálódtak, és jellemzően a palota első emeletén vagy ritkábban a földszintjén monumentális teremcsoportot alkottak.⁸

⁸ Fekete, 2021; Dubniczky, 2012

ALMÁSY-ÉPÜLETEK BUDAPESTEN

POLLACK MIHÁLY SZÉP UTCAI PALOTÁJA

V. kerület, Szép utca 6.

1. kép: A Szép utcai Szapáry-palota, 1924

Leírás (I. melléklet)

Zárt sorú beépítésű, körülépített udvaros, klasszicista palota a Szép utca és a Reáltanoda utca sarkán. Alaprajzában a Szép utcai szárny két-, a többi egytraktusos kialakítású. Az utcai szárny pince + földszint + emelet, az udvari traktusok pince + földszint + két-, vagy háromemelet tömegűek.

Homlokzata a Reáltanoda utcai oldalon tizenegy, a Szép utcai oldalon a középbejárat mindkét oldalán négy-négy tengelyű. A földszinti homlokzat sávozott, melyet félkörívben zárt, erőteljesen kiugró vízszintes szemöldökpárkánnyal osztott ablakok tagolnak. Az ablakok feletti téglány alakú, süllyesztett falmezőkben és a félkörívű záródások faltükrében növényi motívumos relief látható. Az ablakok előtt historizáló, geometrikus és növényi elemekkel dúsan díszített kovácsoltvas rács van. A Szép utcai oldalon, a magasan felnyúló, kétszárnyú, lunettás felülvilágítóval ellátott kapu a mellette lévő egy-egy egyszárnyú vakajtóval erőteljes hármasságot alkot. A Reáltanoda utcai homlokzatnál a 4. és a 9. tengelyben helyezkedik el kapu, a többi nyílás ablak, itt a hármasság elmarad. A főhomlokzati hármasság azonban az emeleten is folytatódik, a kapu felett három díszesebb ablak van. A homlokzaton élesen kiugró övpárkány fut körbe, mely elválasztja a földszintet és az emeletet. Az emeleten a főhomlokzaton *aaa bbb aaa*, az oldalhomlokzaton *aaaa bbb aaaa* ritmussal, ahol „a” könyöklős és egyenes szemöldökpárkányú, „b” balusztrádos mellvédes és konzolokon nyugvó

háromszögű oromzattal zárt ablakot jelent. Az emeleti ablakok felett is téglány alakú süllyesztett falmezők növényi reliefjei díszítik a homlokzatot.

A főhomlokzat középső hármasságának a kapuja kétmenetes kapualjba nyílik. A kocsithajtó két csehsüveges boltozati térrel rendelkezik, melyeket súlyos, kosárférfes hevederek tagolnak. A két boltszakaszt görög dóroszlopokkal és falpillérekkel szegélyezett oldalfal szegélyezi. A második boltszakaszban a bal oldalon a fölépcsőház közelíthető meg egy lépcsősoron, melyet ugyancsak egy boltszakasznyi csehsüveg fed. A fölépcsőház íves lépcsője egyetlen húzott korból áll, melyet balusztrádós korlát övez. A lépcsőház mennyezetét köralakú felülvilágító díszíti.⁹

A kocsithajtó a téglalap alakú belső udvar szimmetriatengelyében helyezkedik el, melynek északkeleti végét egy csupasz kupolabordákból alkotott magas koncha zár. Ennek a szárnynak az udvari homlokzata háromszintes, háromtengelyes. Az első emeleti ablakok magasabbak, mint a későbbi építésű második és harmadik emeletek négyzet alakhoz közelítő nyílásai. A Reáltanoda utcai szárny homlokzata négyszintes, háromtengelyes. Az emeletek kima alakú konzolokon nyugszanak. Az első emeleten magasabbak az ablakok, a második emeleten fekvő téglalap alakúak, a harmadik emeleten pedig négyzetesek. A Szép utcai szárny is négyszintes, a földszint négy-, az emelet háromtengelyes. A földszinten a kocsithajtó kosárférfes nyílása mellett két-két vakablak található. Az első emeleti ablakok magasabb arányúak, a második és harmadik emeleti utólagos ráépítésű részen négyzetes ablakok vannak. A Szép utca 4. sz. melletti szárny háromszintes. Földszintje és második emelete három-, első emelete kéttengelyes. Emeleti homlokzata ugyancsak kimaszerű konzolokon támaszkodik, mint a szemközti oldalé, azonban itt az ívsor alatti vaknyílások helyén kétszárnyú ajtó nyílik, felette kétszárnyú ablakkal. Az első emelet aszimmetrikus tengelykiosztású, egy nagyméretű, szegmensíves ablak látható, és mellette magas, kétszárnyú ablak. A második emeleten a szegmensíves ablak felett két szélesebb, hármasságos osztású ablak, mellette egy keskenyebb kettős osztású látható.

A belső térszervezés már nem egyezik meg az egykori tervekkel. Az évszázadok során szobákat nyitottak egybe, osztottak fel. A régi térrendszer valószínűleg már csak a díszítőfestés visszakövetésével ismerhető meg.¹⁰

⁹ Zádor, 1960

¹⁰ Kelecsényi Kristóf Zoltán közlése alapján 2020 folyamán a szondázó restaurátori kutatás során nagyon szép, valószínűleg Almásy-korabeli díszítőfestéseket hoztak elő két emeleti helyiségben.

2. kép: Budapest (1867-72)

Építéstörténet

A Szép utca és Reáltanoda utca sarkán lévő telken egykor a pesti Fűvészkert terült el. Az 1808-ban megalakult Szépészeti Bizottmány 1812-ben felparcellázta a kertet azzal a városrendezési céllal, hogy fontos közintézményeknek (Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház) és lakóházaknak adjanak helyet. A tervekben végül csak a lakóházak kerültek megépítésre. Az utca neve ekkoriban változott Neue Gassérol Schöne Gasséra, majd az 1870-es években Szép utcára.¹¹ A felosztott telkeket 1813-ban árverésre bocsátották, az épület telkét Karátsonyi Emánuel szerezte meg, aki 1815-ban elcserélte ezt egy másik ingatlanért gróf Almásy (II.) Ignáccal.¹² A gróf a szomszédos – a mai Szép utca 4. számú – telket is megvásárolta, melyet haláláig beépítetlenül hagyott.

1817-ben Almásy palota tervezésével bízta meg Pollack Mihályt a Szép utca 6. számú telekre, aki már népszerű építésznek számított a korban, ebben az utcában már három épület az ő tervei alapján készült (Szép utca 1., 3., 5.).¹³ Az eredeti terveken egy kétemeletes, belső udvaros palota szerepel, amelynek három oldalán egy-egytraktusos szárnyak vannak, csupán a Szép utca felé kétraktusos. A legszembetűnőbb változtatás a szintek számánál látható. A palota egyemeletes kialakításának anyagi oka lehetett, vagy az is előfordulhatott, hogy az építész a városi sorház követelményeinek szigorúbb betartása mellett döntött.¹⁴ Nemcsak a szintszám, de a homlokzatalakítás is eltér a tervezettől, valamint az udvari függőfolyosó sem épült meg. Eredetileg a Szép utcai főhomlokzat földszintjére Pollack ajtókat helyezett (az alaprajz ezzel ellentmondásos, csupán a 2. és 8. tengely tűnik ajtóknak, a főbejárat mellett pedig egy-egy

¹¹ BFL: Budapest topográfiaja

¹² Déry, 2005

¹³ Zádor, 1960

¹⁴ Almásy (II.) Ignác végrendeletéből kiderül, hogy a palota építését főleg kölcsönből fedezte. („Pesti házamat, minthogy ezt többnyire kölcsönzött pénzekben építtetvén...”)

vakajtó található), valamint piano nobile-jének középső három axisában erkélyt és ajtókat rajzolt. (2., 3. kép)

Almásy (II.) Ignác 1840. november 24-én meghalt, végrendeletében mindkét Szép utcai ingatlant fiára, Almásy (I.) Alajosra hagyta „*de olly kötelezéssel, hogy ha az Ur Isten módot ad neki, azon is, a mostanihoz külső képpen hasonló házat Familiám diszére építeni tartozzon.*”¹⁵

1850-ben Almásy (I.) Alajosra a palotával együtt jelentős adósság is szállt, ezért még ebben az évben el is adta a két telket Győry Lászlónak, aki 1870-ben apró átalakításokat terveztetett Wechselmann Ignáccal, aki válaszfalakat bontott és helyezett át.¹⁶

1885-ben gróf Szapáry Gézához, Győri Mária férjéhez került a palota. Ebben az évben halt ki a velencei Morosini-család, vagyonuk egyharmadát Szapáry Géza örökölte. Így került birtokába a Canale Grandén álló Palazzo Morosini, mely gazdag műkincsgyűjteménnyel rendelkezett. A műkincsek Budapestre hozásának alkalmából a Szép utcai palota belsejét fényűzően átalakította. Tiziano, Tiepolo, Tintoretto, Longhi, Lorenzo Lotto, Bassano, Palma, Giovanne, Giulio Romano festményei és a 18. századi bútorok, muranói csillárok, velencei tükrök és kárpitok mellé az egész belső architektúrát, a lambériát, stukkó díszeket, ajtókat és műkincsek elhelyezésének igénye szerint kellett kialakítani. A belső tereket és a gyűjteményt 1907. december 30-án tűzvész pusztította, a berendezés elpusztult, de a képek szerencsére restaurálhatók maradtak. Szapáry Géza fia, László örökölte a palotát, aki 1910. augusztus 6-án engedélyt kért a fölépcsőház feletti mennyezeti üvegtető kialakítására, amelyet augusztus 27-én meg is kapott. A tervrajzokat Horváth József ács- és építőmester jegyezte.¹⁷ 1911. január 24-én Szapáry újabb engedélyt kér az északi szárny első emeletén, az ebédlő területének növelésére az előtte lévő függőfolyosó bezárásával (az eredeti Pollack terven még nyitott folyosó volt).¹⁸ 1916. november 15-én Jablonszky Ferenc építésszel újabb átalakítást terveztet, ezúttal a padlásteret építteti át Szapáry, az északkeleti szárnyban második emeletet alakíttat ki a falak és a tető megemelésével (itt hidegkonyhát, felülvilágító konyhát és cselédszobákat helyez el).

Az I. világháborút követően a palota a Zichy grófok birtokába került. 1938-ban Nagykovácsy Milenkó áruház-tulajdonos vásárolta meg az ingatlant, aki a háztömb többi épületét is próbálta megszerezni azért, hogy üzletházat létesítsen a területen (üzletbővítés terve a Reáltanoda 6-8. sz. alatt Kégl László építőmester jegyzésében). 1938. július 14-i határozatban kérte az épület lebontását, mely végül műemléki jellege miatt nem valósult meg. 1939 novemberében

¹⁵ MNL OL: Almásy levéltár

¹⁶ BFL IV.1305 – Pest Város Építési Bizottmányának iratai

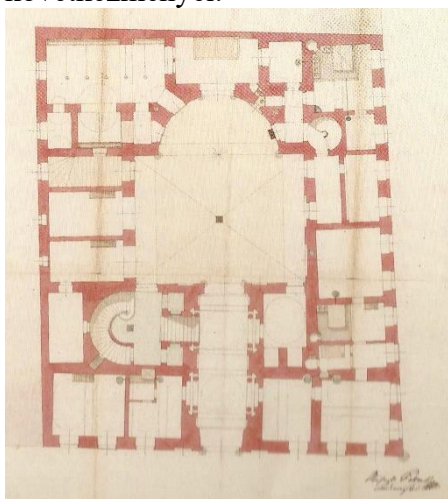
¹⁷ BFL XV.17.d.329 - 24193-23194 Átalakítások - Építési engedélyezési tervdokumentáció, 1886-1950

¹⁸ BFL IV.1407.b. - Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai

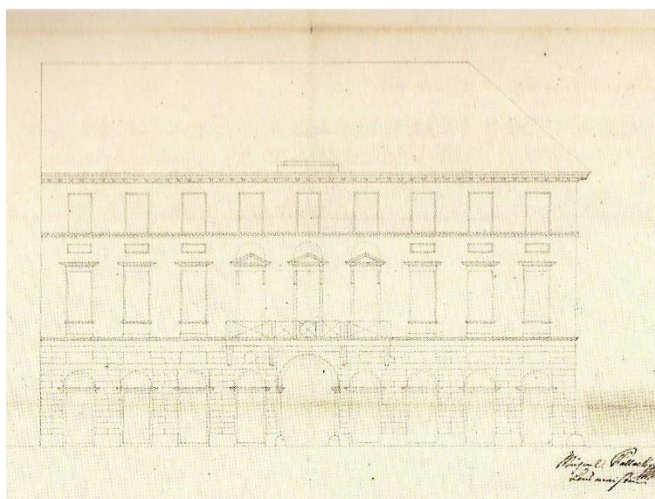
Nagykovácsy garázs építésére nyújtott be kérelmet, melynek terveit Kégl László építőmesterrel készítetett el. A kérelmet elutasították, majd fellebbezést követően másodfokon mégis engedélyezték, így a garázs megépülhetett az udvaron, a koncha előtt, a Reáltanodai szárnyhoz tapadva. Nagykovácsy 1940. február 7-én egyesítette a Szép u. 4-6. és Reáltanoda 4-6-8. sz. házakat. Számos kisebb módosítást végzett ezen házak átjárhatóvá tétele céljából.

A II. világháború alatt az épület súlyos károkat szenvedett. A helyreállítás és az államosítás után a palota a Kereskedelmi Beruházási Vállalathoz került, amely 1950. május 4-i tervek alapján székházzá alakította, és az udvari traktusokat háromemeletesre építtette.

1957-ben a kapualj bal oldalán elhelyezkedő földszinti helyiségek portáslakások lettek.¹⁹ 1965-ben tatarozták az épületet. A szocializmus éveiben a változó tulajdonosok jelentéktelen átalakításokat végeztek, melyek sem nem javították, sem nem rontották az épület képét. Annál nagyobb károkat okozott a rendszerváltás utáni időszak, amikor egy idő után üresen maradt, és az eltelt évek során láthatóvá váltak a gondatlanság, a karbantartás és a fűtés hiányának következményei.²⁰

3. kép: az eredeti Pollack alaprajz

4. kép: az eredeti Pollack Szép utcai homlokzat

Értékelés

A Szép utca 6. szám alatt álló egykori Almásy-palota Pollack Mihály egyik legszebb és legkarakteresebb műve, amelyet az építész még a „felemelkedése éveiben” tervezett. Bibó István szerint Pollack azért nem vállalt sok épületet, hogy jobban el tudjon mélyülni egy-egy épület tervezésében. Ezért is lehet az, hogy pesti bérházainál mindig találhatunk *„valamilyen sajátos, egyedi, építészetileg érdekes megoldás (elsősorban a belsőben, főleg a kapualjak és a*

¹⁹ BFL XV.17.d.329 - 24193-23194 Átalakítások - Építési engedélyezési tervdokumentáció, 1886-1950

²⁰ [Pyxis Nautica](#)

*lépcsőházak kialakításában): díszítést, térkapcsolatot a megszokottól eltérő részletet.*²¹ A Szép utcai palotában ilyen részlet az udvar tengelyében lévő koncha, amelynek fülkés kialakítása párját ritkítja e kor magyar építészetében. A palota nagyon kevés konkrét építészeti részlete maradt fenn az Almásyak időszakából (1817–1850). De a többszörös átépítések, tűzvész, háború ellenére, ha részleteiben már nem is teljesen hű, de korai klasszicista homlokzata, kapucsarnoka és lépcsőháza szinte eredetiben látható.²²

²¹ Bibó, 2008

²² Zádor, 1993; Zádor, 1960

PALOTA A MÁGNÁSNEGYEDBEN

VIII. kerület, Ötpacsirta u. 6.

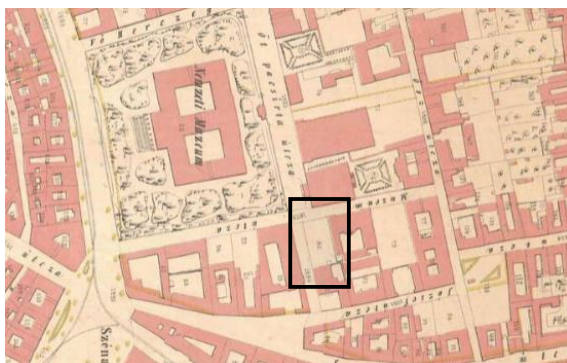
5. kép: Az Ötpacsirta u. az Almásy-palotával, 1956

Leírás (II. melléklet)

A 19. század végére Belső-Józsefváros beépült magas színvonalú épületekkel. Egyike ezeknek az Építészek Háza, mely ma az Ötpacsirta u. 2. szám alatt helyezkedik el. A kisméretű palota az Ötpacsirta és a Múzeum utca sarkán áll. Átellenben a Nemzeti Múzeum parkja van. Szemben Károlyi Alajos palotája (Ybl Miklós, 1863), valamint Károlyi István palotája (Pucher József, 1869) épült meg. Az Ötpacsirta utcai szomszédjában álló palotát ugyancsak Ybl Miklós tervezte a Pálffyak számára, a Múzeum utcai szomszédját pedig a Zichyek építtették.

Az Ötpacsirta és Múzeum utca saroktelke nagy épületekkel körülvett, ezért Almásy (II.) Kálmán kisméretű palotát kívánt építtetni. A telken U alakban, háromtraktusos beépítésben a magasföldszinten helyezte el a lakórészt, míg a kiszolgálóhelyiségeket a telek belső határain, a tűzfalakat takaróan, egy kisméretű belső udvar köré csoportosította. Ezáltal az épület tömege látszólag megnőtt, nem nyomják agyon a szomszédos házak. Az udvar az Ötpacsirta utca felőli tömör falkerítésével, növényeivel, kútjával, szobrával, mintás kőkocka burkolatával és íves lépcsőjével nagyvonalú és egyben intim is. A lakóhelyiségekbe vezető lépcsőt vasszerkezetes üvegtető fedti. Oldalai nyitottak, így az udvar terét nem csökkenti. Az épület homlokzatai egyszerűek. A Múzeum utcáról az alagsor szintjét kváderezés, a magasföldszintet sávozás díszíti, a főpárkányt konzolok támasztják alá, a sarkokon armírozás van. A nagy összefüggő falfelületeken egymástól távol, reprezentatív helyiségeket sejtető, egyszerű keretezésű, "T" osztású nagy felületű ablakok vannak. Az egyemeletes udvari homlokzat kiképzése még egyszerűbb. Maga a lakóterület kicsi, a beépített területnek körülbelül egynegyede. Előszobából, öt utcai szobából, egy felülvilágítós ebédlőből, egy légudvarra néző – feltehetőleg – öltözőszobából és egy fürdőszobából állt.

A magasföldszintes, részben emeletes épület elrendezése egy belső kis udvar köré csoportosult, amelyet a külvilágtól egy tömör fal kerítés választott el. A kerítést egy építészeti is hangsúlyozott kapu törte át, ez volt az épület bejárata. A Múzeum és Ötpacsirta utcai sarokrészen helyezkedtek el a főúri lakosztályok, a telek belső határain az udvart körbefuttatva pedig a kiszolgálóhelyiségek. Kialakításának köszönhetően azonban az épület tömege megnőtt, és ma is harmonikusan illeszkedik a környék emeletes főúri világába, kuriózumot jelentve benne.

6. kép: Pesti térkép, 1872

7. kép: Pesti térkép, 1878

Építéstörténet

A belvárossal határos Józsefváros betelepítése az 1700-as évek elején indult meg. 1777-ben még csak húsz ház állt a területén, 1768-ban már négy tere és huszonöt utcája volt. A házak főként földszintesek és vályogból készültek. A 19. század elején már néhány főúri villa is épült itt, így például a Batthyányaké a mai Múzeum-kertben, az Orczyaké az Üllői út mellett. Józsefváros jelentősebb fejlődése azonban csak az 1850-es években indult meg miután a belvárossal határos részén, már az egykori pesti városfalon kívül 1847-ben elkészült a Nemzeti Múzeum épülete. A régi Képviselőház a Bródy Sándor utcában (Ybl Miklós, 1865), a főúri életet szolgáló Nemzeti Lovarda pedig a Pollack téren (Ybl Miklós, 1858) épült meg.²³ A pesti mánásnegyed kialakulásának, azaz az arisztokrácia beköltözésének Pestre számos oka van. A folyamat elindulásához, azaz, hogy a város felkeltse a magyar főúri osztályérdeklődését, szükség volt Széchenyi felhívására és Pest fővárosi szerepkörének kiteljesedésére. Gróf Széchenyi István figyelme az 1820-as évek közepétől irányult Pest-Budára, aki úgy gondolta, hogy virágzó kereskedelmi helyé alakulhat a város, melyhez azonban fejlesztéseket kell véghezvinni. A modernizációban nagy szerepet vállalt, számos intézményt hívott életre (MTA,

²³ [MÉSZ](#)

Lánchad, Casino, lóverseny), ezzel is elősegítve, hogy a főnemesség tartósabb időre itt maradjon, megtelepedjen.

A mai Ötpacsirta u. 2. sz. alatti terület egykoron a 946-947. sz. ingatlan része volt, melyet a legifjabb grófi ághoz tartozó Almásy (III.) Pál birtokolt, aki kihasználva a terület felértékelődését 1862. október 18-án a városi tanácshoz kérelmet indítványozott, melyben a telek hét házhelyre való felosztását kérte. A tanács a hét helyett öt telek létrehozását engedélyezte, így a már meglévő épületekhez (Festetics-, Károlya-palota) hasonló nagyságú házak emelkedhetnek. A két telket 1863. március 27-én osztották öt részre, melyből a mai Ötpacsirta utca 2. számút 946 terv 3. számmal jelöltek 282 $\frac{4}{6}$ négyszögölnyi területtel. Ezt követően Ybl Miklós és Wechselmann Ignác 1863. október 5-én adásvételi szerződést kötött Almásy (III.) Pállal, és függetlenül a felosztástól megvették mind a két telket összesen 28 000 o.é. forintért. 1864 márciusában a telkeket újraosztották, mely során az Ötpacsirta és Múzeum utca sarkán lévő terület 250 négyszögöles lett. Ezt követően került értékesítésre a házhelyek sora, Széchenyi István unokaöccse, Széchenyi Dénes vásárolta meg a telket 1865. október 17-én 13 787 o.é. forint és 50 krajcárért, ezzel is kifejezve a nagybátyja céljával való azonosulását. Somogyvári építkezéseinek költségei miatt azonban nem kért építési engedélyt a területre, hanem 1873 februárjában eladta azt dr. Korányi Frigyes és Adolf részére 72 000 o.é. forintért. Látható, hogy a Nemzeti Múzeum környékén ekkor már elkészült paloták felértékelték a területet.

8. kép: Bal szélén a még üres Almásy-telek, 1872 körül

3 hónappal később, április 10-én gróf Almásy (II.) Kálmán 92 000 forintért vásárolta meg a 282,2 n. öl telket. Almásy (II.) Kálmán már ezt megelőzően is rendelkezett pesti ingatlannal a Borz (ma Nyáry Pál) utca 10. szám alatt, de egy mágánegyedbeli leendő építkezés jó egzisztencia-megalapozó befektetésnek tűnt. A gróf Gottgeb Antalt bízta meg a palota megtervezésével majd megépítésével.²⁴

²⁴ Dubniczky, 2012

Gottgeb Antal (1816-1883) a 19. század második felében gyakran foglalkoztatott tervező és kivitelező volt, munkásságát sok szép épület dicsérte. Ezek sorába tartozik a Vörösmarty téren álló Gerbeaud-ház (Hild József), Gyulai Pál és a Kőfaragó utca sarkán saját részre tervezett lakóház is. Az Ötpacsirta utcai lakóház az utolsó olyan munkája, mely teljes egészében hozzá köthető.²⁵

Az építési engedélyek megkérésére csak 1877 februárjában került sor, amit a tanács március 20-án meg is adott, de számos kikötést támasztott. Az épület „kiszökelléseit” az ingatlanon belül kellett elhelyezni, s előírta azt is, hogy az istállót a szomszéd felőli szakaszon vízhatlan módon kell falazni. Kikötötte továbbá, hogy az első emeleten tervezett „szénatárat” a tűzbiztonság miatt falakkal határolják körül, az ajtaját pedig vasból készítsék. Az épület elrendezésének tervei időközben módosultak, a melléképületben az eredetileg a sarokra tervezett kocsiszín helyére az istálló került. Szó volt továbbá pöcegödör, vízzáras WC létesítéséről, közműbekötésről, statikai vas földemcserek méreteire vonatkozó előírásokról. A kivitelezést azonnal megkezdte Gottgeb Antal mint építési vállalkozó. Április 6-án kezdtek hozzá az alapozáshoz. 16-án a pincefalak néhol már 1,2 m magasak voltak. Április 25-én Gottgeb Antal újabb tervekkel mutatott be, melyeken egyetlen komolyabb változás volt: az egyik utcai szobából második fürdőszobát választott le. A módosított tervek engedélyeztetésre csak 1878 januárjában nyújtották be. 1877. április 25-én a pince falai készen voltak, egy hónap múlva a földszinté is. Két hónap múlva, május 24-én a szerkezeti falak álltak. Június 7-én a fedélszék már készült, június 26-án a pincéket beboltozták, az emeleti válaszfalak 2-3 méter magasban álltak, a fedélszék deszkázata és az ebédlő felülvilágítója is készen volt. Július 5-én a pincében vakoltak, a tetőt bádogozták. Július 25-én a főpárkány konzoljai kerültek a helyükre, a homlokzat csaknem készen volt. Augusztus 25-én a falépcső elhelyező munkái folytak. A belső vakolást szeptember 11-re befejezték. November 23-án a belső munkák befejezéseként a parkettát lerakták.²⁶ 1878. február 20-án már a lakhatási engedélyt kérte Almásy, melyet a tanács április 16-án bírált el, és a használatbavételt május 1-jei hatállyal adta meg.²⁷

A palota belső kiképzésének mestereit nem ismerjük, tervezője ugyancsak Gottgeb Antal volt. A kor szellemének megfelelően a szobák különböző építészeti stílusok elemeivel díszítették.

²⁵ [Gottgeb Antal](#)

²⁶ [MÉSZ](#)

²⁷ BFL IV.1407.b 9371/1878-III.

Az épület belső berendezése szétszóródott, elpusztult, de maga az épület csaknem változatlanul maradt fenn napjainkra.²⁸

Néhány év múlva, 1883-ban ismeretlen okból eladásra került a palota. A karikatúráiról is híres csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy Emánuel – közismert nevén Manó gróf – 1883. október 20-án 120 ezer forintért vásárolta meg, majd 1891-ben bekövetkezett halála után 1893-ban a hagyatéki eljárás során fia, Géza tulajdonába került. Gróf Andrassy Géza apja munkásságát folytatva tevékenykedett a magyar ércbányászat és kohászat fejlesztésén, valamint 1910-ig országgyűlési képviselő is volt. Ismert sportvezető is volt, támogatta a Magyar Atlétikai Clubot és a Nemzeti Lovardát is.^{29,30} 1892. augusztus 22-én átalakításra nyújtott be engedélykérelmet. Ennek során válaszfalak kerültek be az épületbe, valamint megszüntette a szobák egymásba nyílását. 1892. október 31-én újabb átalakításra vonatkozó kérvényt nyújtott be, ami a főlépcső átalakításáról, melléklépcső és zárt folyosó építését tartalmazta. Az engedélyt megkapta, azonban kikötésként fogalmazták meg, hogy „*az utcai lépcső fal vastraverczel kötendő össze*”. Az átalakításnál a kivitelért felelős építőmesterek Mészáros és Gerstenberger voltak.³¹ Gróf Andrassy Géza 1938-ban bekövetkezett halála után a ház fiára, ifjabb Manó grófra szállt.

A második világháború alatt a palota a Svéd Vöröskeresztnek adott helyet.³² 1948 elején az Építéstudományi Központ kapta meg az épületet, majd később ennek jogutódja, az állami Építéstudományi és Tervező Intézet működött itt. Még ez év végén kormányrendelet alapján a nevezett intézet megszűnt és feladatkörét az egyidejűleg szervezett tervező intézetek vették át. A palota 1954 őszétől a Magyar Építőművészek Szövetségének székháza. Az épület belsejében jelentős változás a légudvari szoba és a felülvilágítós ebédlő közti nagyméretű nyílás kialakítása volt. Esztétikailag talán kedvezőtlen a szépen díszített belső téregyüttesbe egy alárendelt légudvari ajtókkal szabdaltnak beolvasztása, azonban a funkcionális okok ezt mégis szükségessé tették.³³

1957-ben merült fel az Építézpince kialakításának gondolata. A pince kialakításakor az eredeti kétkarú feljárati lépcső szembeni bal oldalát elbontották, ez megtörte annak szimmetriáját és nagyvonalúságát, azonban így biztosította az Építézpince külön bejáratát, illetve a székházba való közlekedés zavartalanságát. 1958-ra már meg is épült és a MÉSZ tagok rendelkezésére

²⁸ [MÉSZ](#)

²⁹ [Andrassy Géza](#)

³⁰ Révai, I.

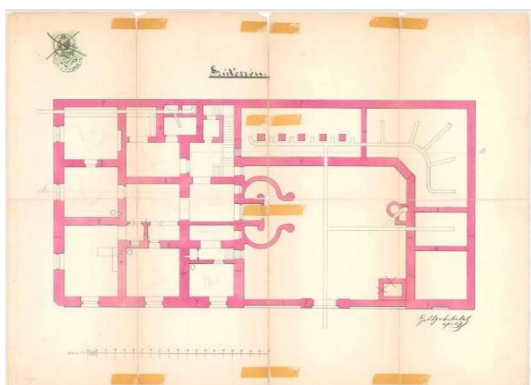
³¹ BFL XV.17.d.329 - 36581

³² Dési, 2014

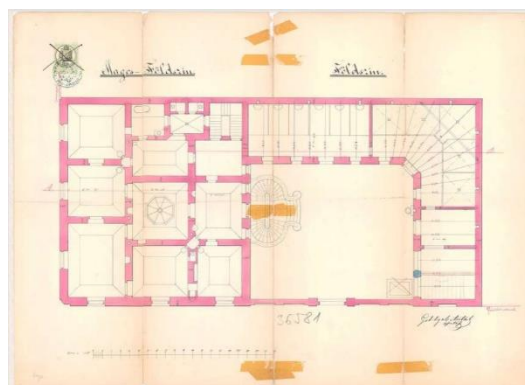
³³ [MÉSZ](#)

állt.³⁴ 1987-ben Hajnal Zsolt tervei alapján megtörtént a tetőtér beépítése is, mely során az épület egy előadóteremmel és nyolc vendégszobával bővült.³⁵

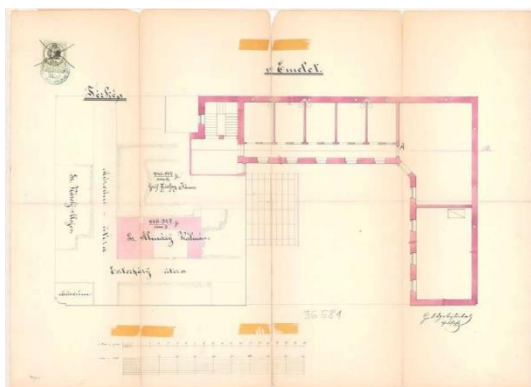
Az Építészek Háza jelenleg négy szervezetnek ad otthont. Itt székel a Magyar Építőművészek Szövetsége, a Budapesti Építész Kamara, a Magyar Építész Kamara és az Építész Mester Egylet, a Mesteriskola. A palota földszinti termei szakmai és reprezentatív rendezvények megtartására szolgálnak, az emeleti szobákban alakították ki az irodák sorait. Az udvarból külön bejáratall rendelkező Kós Károly terem külföldi és hazai építészeti kiállítások megrendezésére szolgál.³⁶

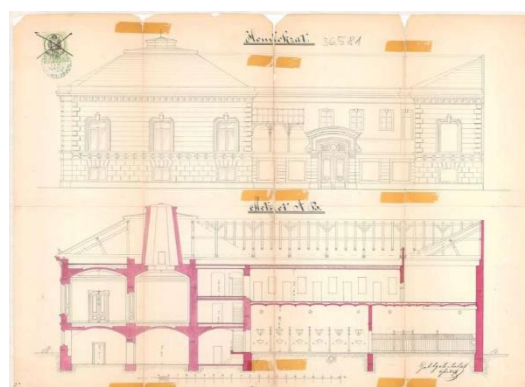
9. kép: Pince alaprajz, 1877

10. kép: Fsz. alaprajz, 1877

11. kép: Emeleti alaprajz, 1877

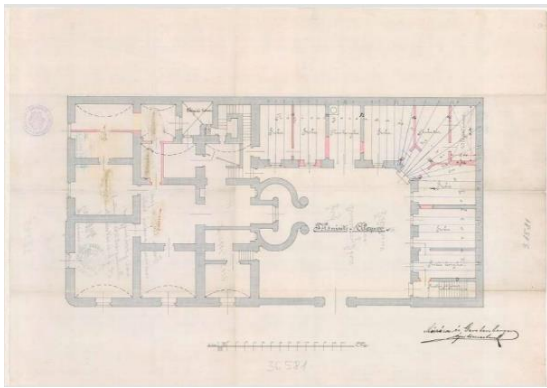

12. kép: Homlokzat és metszet, 1877

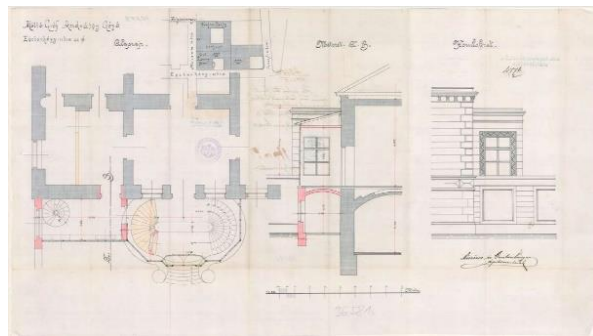
³⁴ [MÉSZ 1](#): Az Építészpincében ekkor került elhelyezésre Kovács Margit *Badacsonyi szüret* című kerámia faliképe, mely több mint hétszáz színes mázas metlachi csempéből áll.

³⁵ Hajnal, 1988

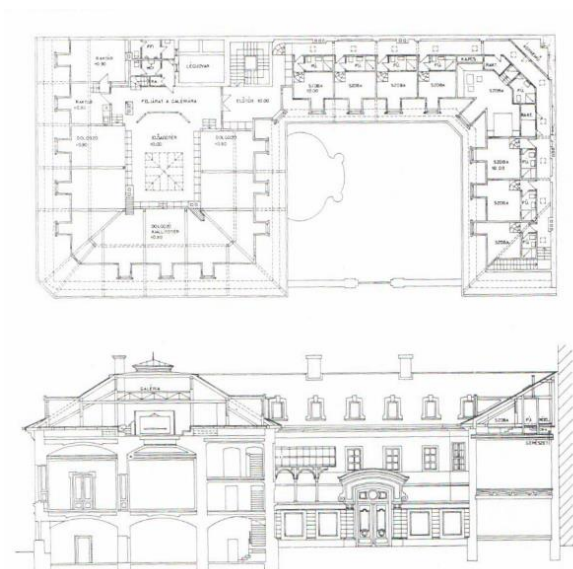
³⁶ [MÉSZ: Lechner szobor, Kós szobor](#): A belső kert több alkotást is rejt. Itt találjuk Lechner Ödön építész bronz domborművét (Szmrecsányi Boldizsár szobrászművész alkotása), valamint Kós Károly építész emléktábláját is (Szathmáry Gyöngyi szobrászművész alkotása).

13. kép: Az átalakítás alaprajza, 1892

14. kép: Az átalakítás alaprajza, metszete, 1892

15. kép: A tetőtérbeépítés terve, 1987

Értékelés

A Nemzeti Múzeum környékét, a Palotanegyedet a magyar klasszicizmust követő építészeti stílusok bölcsőjének is nevezhetjük: megtalálhatjuk itt a romantikát (1845-1865), a historizmust (1865-1900) és a szecesszió (1900-1914) stílustörekvéseit is.³⁷ A környező épületekhez képesti kis mérete ellenére nagyvonalú és tiszteletet parancsoló a megjelenése. Elegáns kialakítása miatt többen Ybl Miklós keze munkáját is sejtik a tervezésben. A tervet Gottgeb Antal szignózta, azonban lehetséges, hogy Ybl Miklóst felkérte a terv átdolgozására. Gottgeb közös munkáik során többször írt alá beadványterveket Ybl helyett, hiszen kivitelező létére az építési engedélynek elébe tudott menni. Yblre vall a fegyelmezett homlokzat dísztelensége, az ablakok

³⁷ Hatolkay, 1960

lekerekítése és még leginkább az Ötpacsirta utca felé lezáró fal, valamint a kapu kiképzése.³⁸ A historizáló jellegű Ötpacsirta utca 2. szám alatti Almásy-palota a mágnásnegyed jelentős főúri épületei közül is kiemelkedik, egyedülálló építészeti megoldást mutat nemcsak a környéken, hanem a városban is.

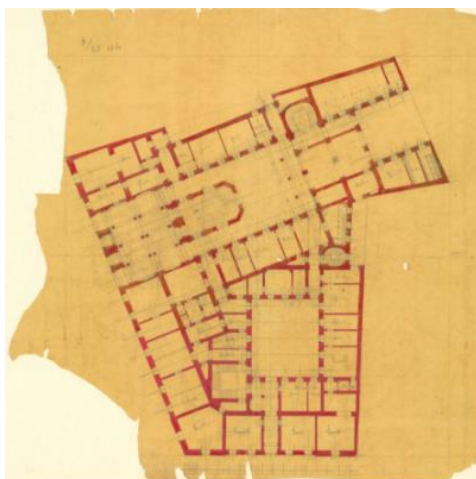
³⁸ Ybl, 1956

TOVÁBBI ALMÁSY-ÉPÜLETEK A FŐVÁROSBAN

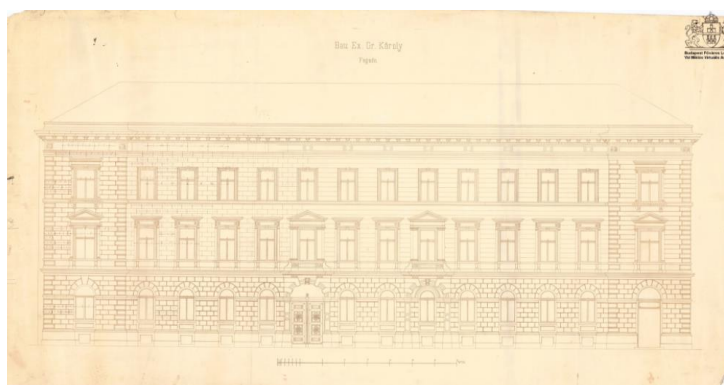
Az Almásy család tagjai Budapest szerte számos palotában éltek hosszabb-rövidebb ideig. Néhányat közülük ők építtettek és voltak örökösödés miatti költözések is. Megrendelői igényeiket a Szép utcai és az Ötpacsirta utcai palotán keresztül ismerhetjük meg leginkább, ezért történt meg azok részletesebb kutatása. A Budapesti Cím- és Lakjegyzék c. iratok tanulmányozása során megismerhetjük az Almásy család többi ingatlanját is. Egy 1834. június 3-án kikiáltott keresztlevél szerint például „*Almásy (II.) Ignácnak és feleségének Semsey Annának a budai várban háza volt Alajos Mátyás János fiúk születésekor, 1786. február 24-én.*”³⁹ A címjegyzékek követésével szép lassan feltérképezhető az Almásy-paloták diszpozíciója, aminek megvalósítása további kutatási feladat lehet. A teljesesség igénye nélkül két Almásyhoz köthető épület röviden jellemezve:

IX. KERÜLET, ERKEL U. 15.

Almásy (III.) Dénes 1888. április 25-án feleségül vette gróf Károlyi Tibor egyetlen lányát, Károlyi Ellát (Gabriellát), akinek hozománya a Károlyi György palotabérház lett, melynek tervét 1875. július 18-án írta alá Ybl Miklós.⁴⁰ Építőmestere Feszty Adolf volt. Budapest Tanácsa augusztus 26-án adta meg az építési engedélyt és 1876-ra be is fejezték. A palota három udvar köré szerveződő palotabérház.⁴¹ A bérpalotát gróf Almásy Dénesné 1921-ben eladta Mándy Sámuel földbirtokosnak.⁴²

16. kép: Fsz-i alaprajz, 1875-76

17. kép: Erkel utcai homlokzat, 1875-76

³⁹ MNL OL: Almásy-levéltár

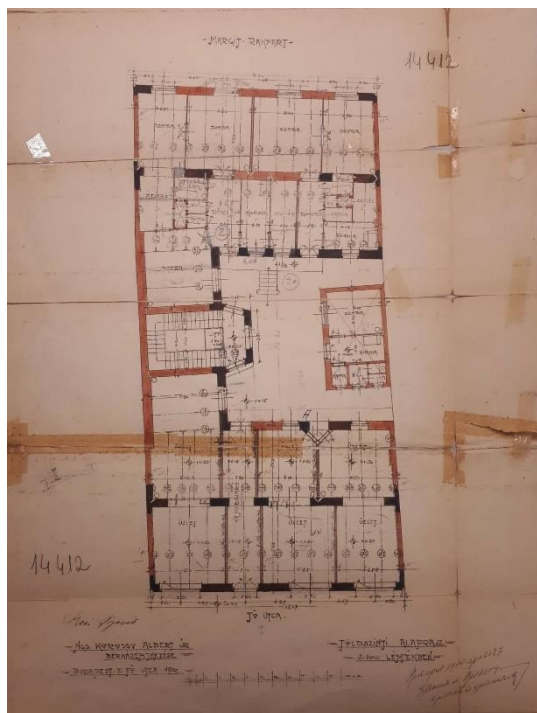
⁴⁰ Ybl, 1956

⁴¹ Gerle, 1991

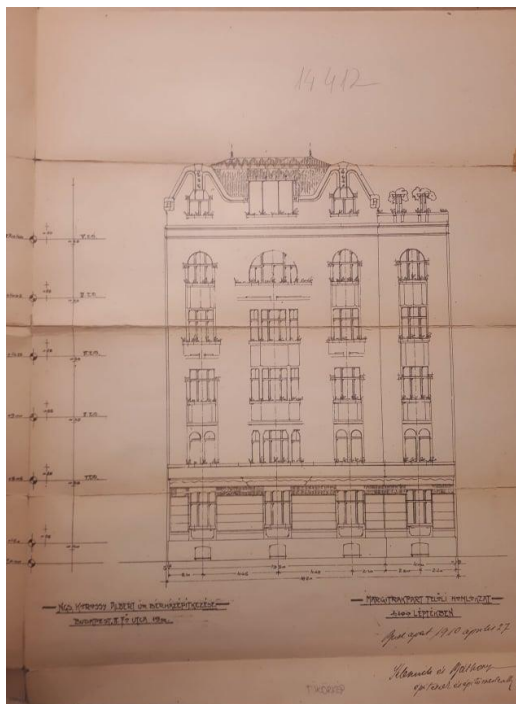
⁴² [Drkuktart](#)

I. KERÜLET, FŐ UTCA 19.

A bérházat 1910-ben Réti Benő tervezte, a kivitelezést Klenovits és Báthory építészek és építőmesterek vezették, a terveket Budapest Székesfőváros előljárósága 1910. július 13-án hagyta jóvá. Az építtető Körössy Albert és felesége, Körössy Albertné volt. A házat 1922-ben özv. gróf Woracziczky Jánosné szül. Almásy Gabriella Emilia grófnő 8,320.000 K-ért megvásárolta Szendrei Sándor és nejétől. A Margit rakpart (ma Bem rakpart) felől öt-, a Fő utca felől négyemeletes épület eredetileg bérház volt.⁴³

18. kép: Fsz-i alaprajz, 1910

19. kép: Margit rakparti homlokzat, 1910

⁴³ Bp100

ALMÁSY-KASTÉLYOK VIDÉKEN

Békés megyei kastélyok

A GYULAVÁRI KASTÉLY

Széchenyi u. 71.

20. kép: Archív fotó, 1986

Leírás (III. melléklet)

A 14 szobából álló épület a hozzá tartozó lakóépülettel, gazdasági épülettel, kápolnával és a fennmaradt parkkal jelenleg a település belterületén található. Szabadon álló, földszintes, megközelítően téglalap alaprajzú épület. A főhomlokzat $(1+6+A+4+1)+4$ osztású, az itteni ablakok alatt könyöklőpárkány, felettük ívelt, sugárirányú sávozással ellátott szemöldökpárkány látható. Az ablakok egyenes záródásúak, növényi motívumokkal ellátott kovácsoltvasrács díszíti őket. Középen magasabb rizalit lép ki a fal síkjából a főpárkánynál, amelyen szegmensíves záródású ajtó nyílik (az archív képek tanúsága szerint itt egykor ablak volt). A középrizalit előtt posztamensek által tartott vaskorláttal ellátott terasz húzódik. A széleken jelzésszerű oldalrizalitok láthatók. A főhomlokzat jobb széléhez egy rövid szárny kapcsolódik, amely hátralép a homlokzat síkjából. A bal oldali oldalhomlokzat bal széléhez új folyosó kapcsolódik, a jobb szélén egy ablak látható. A jobb oldali oldalhomlokzat 2 tengelyes. A hátsó homlokzaton pilléreként nyugvó, mellvédes, üvegezett tornác húzódik, amely elé a nyolcszög öt oldalából kialakított, a főpárkánynál magasabb középrész lép ki, öt oldalán nagyméretű, sűrűn osztott ablakok láthatók. Az épületen főpárkány fut végig a hátsó homlokzat tornácos részét kivéve. A kúria és a rizalitok széleit armírozás díszíti. A tornácról két lépcső vezet le az udvarra. A homlokzat bal szélén 2 ablakos rizalit lép ki a fal síkjából, jobb szélén 2 ablak nyílik. A kúriát összetett, kontyolt nyeregtető fedi, az épület egy része alatt pince húzódik.

A kúria mellett két utóbb az épülethez kapcsolt mellékszárny áll, amelyekkel U alakot zár be. Egy archív kép tanúsága szerint egykor a jobb oldali szárny össze volt kötve a főépülettel.⁴⁴

Építéstörténet

A török hódoltság után (Gyula)Vári a királyi kincstár tulajdonába került. 1698-ban gróf Löwenburg János Jakab udvari kamarai tanácsos összeíratta és megbecsültette a Körös menti falvakat, és 1700 körül megveszi a gyulavári, kétegyházai, várajti és keszi pusztákat. Az 1699-ben Békés vármegye főispánjává is kinevezett Löwenburg 1716-ban költözött (Gyula)Váriba, ahol majort és majorházat építtetett. Ennek a majorháznak a kialakítása nem ismert, és arról sem maradt fenn adat, hogy az épület esetleg az előzménye volt-e a mai kastélynak.

A gróf 1727-ig tisztitartókkal kormányozta a Gyulavári központú uradalmát, majd ebben az évben bérbe adta luzsnai és regliczei báró Luzsénszky István nagyváradi kanokoknak a tiszta jövedelem kétharmadáért. Egy évvel később, 1728-ban Löwenburg már Békés vármegye alispánjának, Almásy Mártonnak adta bérbe a birtokot, akit sógorai, Csik Péter és Csik Ádám követték bérlőként.

Löwenburg János Jakab 1732-es halálakor egyes források szerint az uradalom unokájának a férjére, gróf Gaisruck Antalra szállt, aki Thalheim Lipót aradi postamesternek adta bérbe a javakat. Más forrás szerint a birtok - mivel a gróf halálával kihalt a Löwenburg familia férfiága - visszaszállt a kincstárra.

1741. december 5-én siklói Andrassy (I.) Zsigmond császári és királyi tanácsos, Csongrád vármegyei alispán, Arad vármegyei főispáni helytartó kapta meg királyi adományként Gyula(Várit), Kétegyházát és Keszit. Andrassy 1742-ben kastélyt emeltetett Kétegyházán, és az uradalom új központját is ott alakította ki.

Andrassy (I.) Zsigmond 1750-ben bekövetkezett halála után három fia közül Andrassy György huszár őrnagy kapta meg a kétegyházai uradalmat. A földesúr 1776-ban halt meg, majd amikor 1794-ben Andrassy (II.) Zsigmond is elhunyt, kihalt a siklói Andrassy familia férfiága, a család birtokai pedig - a familia nőtagjainak kártalanítása mellett - visszaszálltak a koronára. 1776-tól 1794-ig Lukács Izsák Gergely Békés vármegyei ülnök és testvére, Lukács Lázár bérelte az uradalmat.

1799. szeptember 24-én zsadányi és törökszentmiklósi Almásy (II.) Ignác kapott királyi adománylevelet a kincstártól megvásárolt kétegyházai és sarkadi uradalmakra. (Előbbi

⁴⁴ Virág, 2009

uradalmat 1797. január 19-én Békés vármegye tisztkara – saját érdemeire való hivatkozással – még maga számára kérte adományként az uralkodótól.)

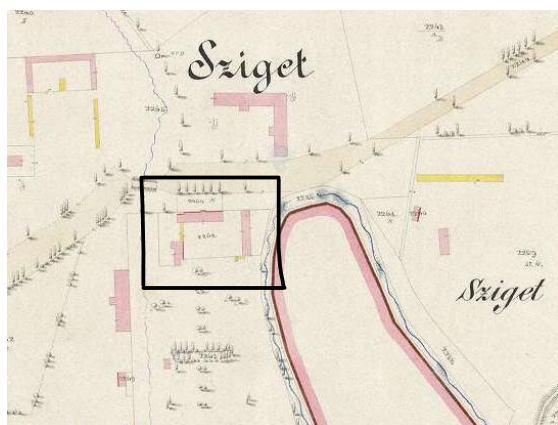
Almásy az előző birtokos siklói Andrássy família egyik nőtagjának, Andrássy Klárának az unokáját, semsei Semsey Annát vette feleségül.

A mai (gyula)vári kúria *felépítésének a pontos időpontja ismeretlen*, 1842-ben, amikor (I.) Alajos gróf szeszgyárat létesített a településen, már biztosan állt a kúria első változata a források tanúsága szerint. Almásy (I.) Alajos 1850-ben bekövetkezett halála után idősebb fiára, Almásy (I.) Kálmánra szállt a hitbizomány, a fiatalabb fiú, Almásy (I.) Dénes pedig Pásztót kapta meg. (I.) Kálmán gróf fiatal korában katonatisztként szolgált, huszár kapitányként szerelt le a hadseregből. 1848-ban Békés és Bihar vármegyékben nemzetőrséget szervezett, amelyeknek ő lett a parancsnoka.

Az 1861-66-os II. katonai felmérés térképen jól látható a Fehér-Körös egyik kanyarulata által alkotott félszigeten álló major. A kúria főépületének téglalap alakú tömbjét és az ettől keletre lévő – L alakban hátranyúló – mellékszárny tömbjét is feltüntették. A nyugati – szintén L alakban hátranyúló – mellékszárny helyén ekkor egy kisebb, rövid épületrészt jelöltek.

A kúria mai formáját a historizmus korában nyerte el, az épületet bővítették is, ekkor készült például a pilléres tornác elé a télikert. A díszes ablakrácsokat a visszaemlékezések szerint az uradalmi kovácsmesterek készítették.

Az 1884-es III. katonai felmérés térképén az épületeket a II. katonai felmérésen jelölthöz hasonló formában tüntették fel, a nyugati mellékszárnyat viszont akkor már L alakú építményként ábrázolták. A kúriától nyugatra álló római katolikus kápolnát ekkor még nem tüntették fel.

21. kép: Gyulavári térkép, 1884

Almásy (I.) Kálmán 1898-as halála után a kétegyházai–sarkadi–gyulavári hitbizományt legidősebb fia, (III.) Dénes cs. és kir. kamarás kapta meg. 1911-ben a gróf a gyulai kastélyban lakott, 1925-ben és 1935-ben azonban már a gyulavári kúria lakójaként tüntette fel a

gazdacímár. 1925-ben - az akkor önálló Gyulavári községben - Almásy 9200 katasztrális holddal rendelkezett. Almásy (III.) Dénes a Paradicsommajorban már 1891-ben tégláégetőt létesített, amely a megye jelentős üzemei közé tartozott, fő árucikke a kongó téglavált. A téglagyár mellett gőzmalommal is rendelkezett a birtok.⁴⁵

(III.) Dénes gróf 1940-ben bekövetkezett halála után idősebb fia, Almásy (II.) Alajos tulajdonába került a hitbizományi uradalom és a gyulai kastély. A gróf országgyűlési képviselőként volt, állandó jelleggel Kétegyházán lakott.

Miután 1933-ban (III.) Dénes gróf szétszította gyulavári birtokait a gyermekei között, Emma 1159, Denise 1143, Gabriella 1207, Paulina 1029, Johanna pedig 1178 katasztrális holddal rendelkezett a településen. A majorok közül bethlenfalvi Erőss Pálné Almásy Emma Gelvácsmajort és az ottani kúriát, valamint Ellamajort, Almásy Denise egy gyulai kúriát, Paradicsommajort és Dukerékmajort, pabienicz gróf Woracziczky Jánosné Almásy Gabriella Dénesmajort (Várajtot) és az ottani kúriát, pallini Inkey Zsigmondné Almásy Paulina Solymosmajort és az ottani kúriát, szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz Jenőné Almásy Johanna pedig Szigetmajort és az ottani kúriát kapta meg. (Fivérük, Almásy (III.) Kálmán Gyulán lakott, birtoka Tiszatárjában volt.)

Almásy Johanna (Jeanne) és Pongrácz Jenő 1925-ben kötöttek házasságot, így a kastély a Pongrácz családra szállt. A Pongrácz család főként nyáron és ősszel tartózkodott a kúriában; ősszel a környékbeli vadászatokra sok vendég érkezett a grófi családhoz, a birtokhoz tartozó 200 katasztrális holdas erdő rendkívül gazdag volt vadban. A téli időszakban gazdatisztek irányították a birtokot és a kastélyt.⁴⁶ A gyulavári uradalomban az 1940-es évek elején malom, húsfeldolgozó-üzem szeszgyár és téglagyár is működött.

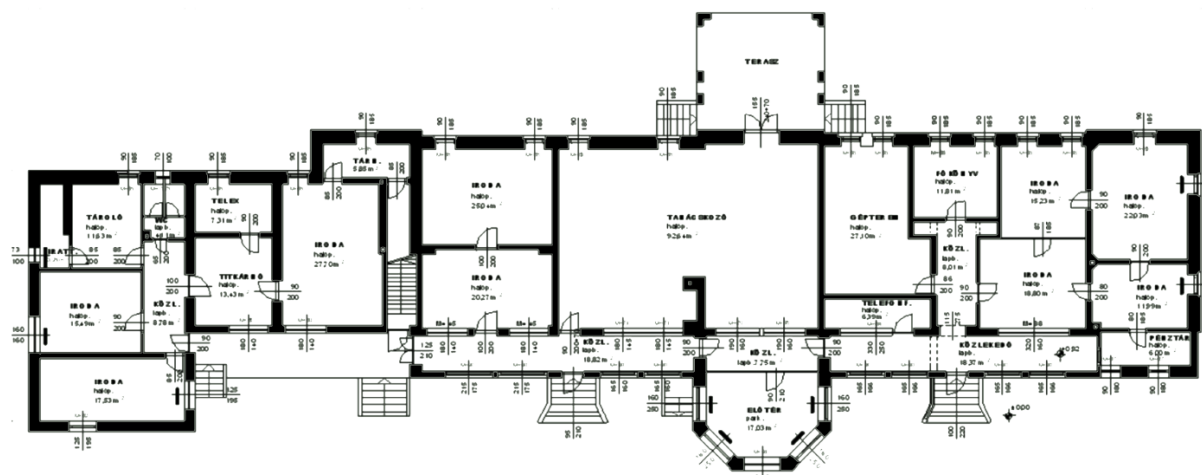
Az 1940 körül készült topográfiai térképen "Szigetmjr." épületeit a III. katonai felméréshez hasonló formában ábrázolták. A csekély felbontású térkép alapján úgy tűnik, hogy a kúria főszárnya még ekkor sem volt összekötve a két mellékszárnyal (egy archív kép tanúsága szerint viszont nem sokkal később már összekötötték a jobb oldali mellékszárnyat a főépülettel). A római katolikus kápolnát már feltüntették a kúria parkjában. A majorban tucatnyi gazdasági épület állt.

A II. világháború végén a kastélyt és a majort teljesen kifosztották, még az ajtók és az ablakok nagy részét is elvitték, és a tetőt is több helyen megbontották. A kúriai parkjának fáit nagyrészt kivágták, a kert területéből házhelyeket parcelláztak. 1952-ben labdarúgó-pálya létesült a

⁴⁵ Gyulavári Kastély Látogatóközpontjának kiállítása

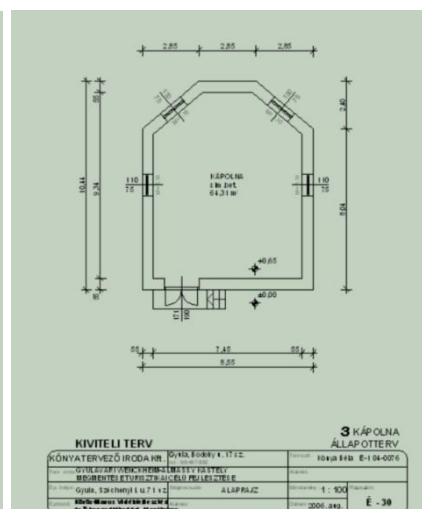
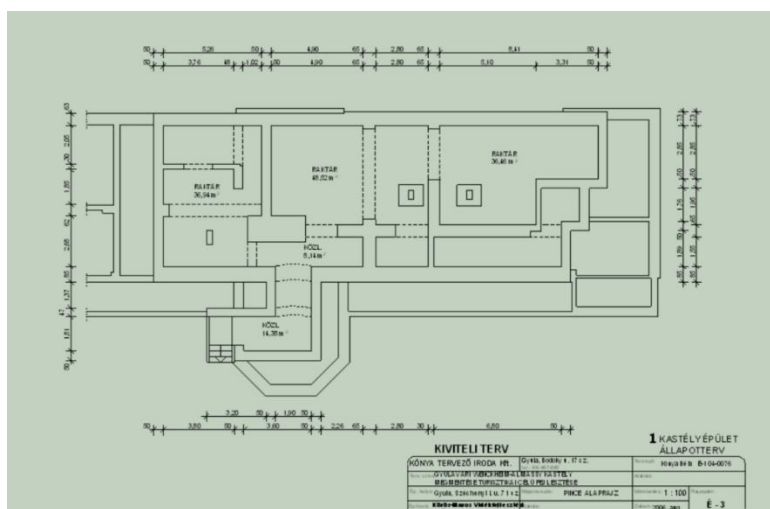
⁴⁶ Busa, 1988

A kastély parkja 1,8 hektárt tesz ki, a felújítással párhuzamosan ezt is revitalizálták, a fákat újratelepítették. A kúria mellett álló hatoldalú katolikus kápolna mennyezetén egykor angyalokat ábrázoló freskó volt, ami megsemmisült a leromlott állapotú tetőzet és mennyezet beszakadásakor. A helyreállítás után a kápolna tölgyfa bútortzatot és új harangot kapott.⁴⁸

22. kép: földszinti felmérési alaprajz, 2006

48 VIRÁG, 2009

A SARKADI KASTÉLY

Kastély u. 2.

25. kép: Archív fotó

Leírás (IV. melléklet)

Szabadon álló, földszintes, megközelítően téglalap alaprajzú épület. A kúria egyenes záródású ablakai keretezettek, alattuk könyöklőparkány és – a főhomlokzaton – táblás köténydíszt látható. A kúria sarkait több helyen lizéna díszíti, az épületen főparkány fut körül. A főhomlokzat $4+(1+A+1)+4$ tengelyes, középrésze előtt 2-2, a széleken kettőzött, posztamensről induló toszkán oszlopokon nyugvó kocsialáhajtó áll. A kocsialáhajtó alatt nyíló keretelt ajtó felett félköríves felülvilágítót alakítottak ki, az ajtó két oldalán lévő ablakok alatt könyöklőparkány és vakolattükrös köténydíszt, felettük egyenes szemöldökparkány látható. A kocsialáhajtó alatti nyílásokat pilaszterek keretelik. A hátsó homlokzati $4+2+4$ osztású, középen igen erősen erőlelépő, 2 tengelyes rizalit áll. A későbbi bővítés eredményeként kialakított rizalitot mindhárom oldalán gazdag – koncentrikus körökből, vonalakból, valamint ezek kombinációjából álló – geometrikus díszítéssel látták el. A középrizalittal mellett kétoldalt húzódó homlokzati szakaszok az eredeti klasszicista díszítést őrzik, itt az ablakok felett félköríves szemöldökparkány látható, alatta lunettás díszítést alakítottak ki. Az ablakok felső széle magasságában vállparkány húzódik. A bal szélén lévő bővítményen szintén látható egy félköríves szemöldökparkány, ablak azonban ma már nincs alatta. A bal oldali oldalhomlokzatot részben átalakították, napjainkban egy ajtó és egy pinceajtó nyílik rajta. A jobb oldali oldalhomlokzat a későbbi bővítés eredménye, 5 tengelyes, díszítése megegyezik a hátsó homlokzat középrizalitjának a díszítésével, itt azonban a faltükrőben elhelyezett ablakok könyöklőparkánya alatt fogazatos díszítés is látható. (Az archív képek tanúsága szerint a jobb oldali oldalhomlokzat díszítése – az egy tengelynyi szélességgel történt kibővítése előtt – megegyezett a hátsó homlokzat ma is látható klasszicista díszítésével.) A kastélyt kontyolt nyeregtető fedi, az épület teljesen alapincézett.

Építéstörténet

1612-ben iktári Bethlen Gábor erdélyi fejedelem sövényházi Móricz Mártonnak adományozta a sarkadi uradalmat, amely Sarkad, Sarkadőssi, Remete, Kötegyán, Ant, Kötetarcsa, Medgyes és Tarcsa falvak és puszták egészét vagy egy részét foglalta magában. Később a kishédei Rhédey család kapott fejedelmi adományt a helysége.

A török hódoltság után az Újszerzeményi Bizottság (Neoacquistica Commissio) jogkörét a Szepesi Kamara vette át ezen a környéken, amelynek az volt az álláspontja, hogy Sarkadnak nincs olyan birtokosa, amely okiratokkal tudná igazolni tulajdonjogát, következésképpen a település a királyi rendelkezés alá esik, tulajdonjoga pedig a kincstárat illeti meg. (Bihar vármegye közgyűlésén 1715. június 12-én hirdették ki Kitzing József György császári főhadbiztos levelét, amelyben bejelentette, hogy a Szepesi Kamara szerint Sarkad és Kismarja mezővárosok, valamint Darvas és Dancsháza falvak földesurak hiányában a királyi kincstárat illetik.)

Sarkad mezőváros azonban azt állította, hogy nem volt földesura, mivel a kiváltságos, ún. „kishajdú városok” közé tartozott. Ugyanakkor a Rhédey család szintén igényt támasztott a tulajdonjogra a korábbi fejedelmi adomány alapján. Végül hosszú jogvita kezdődött egyrészt a Rhédey család és Sarkad között – mivel a mezőváros a nemesi család birtokállományát is törvénytelennek tartotta -, másrészt a Szepesi Kamara és Sarkad között.

Végül 1749. május 13-án siklói Andrassy (I.) Zsigmond kapta meg Sarkadot Mária Terézia királynő adományaként. Amikor 1794 táján Andrassy (II.) Zsigmond elhunyt, kihalt a siklói Andrassy família férfiága, a családi birtokok pedig – a família nőtagjainak a kárpótlása mellett – visszaszálltak a koronára.

Rövid kamarai kezelés után, 1799. szeptember 24-én zsadányi és törökszentmiklósi Almásy (II.) Ignác kapott királyi adománylevelet a kincstártól megvásárolt sarkadi és kétegyházai uradalmakra. Almásy az előző birtokos siklói Andrassy família egyik nőtagjának, Andrassy Klárának az unokáját, semsei Semsey Annát vette feleségül, minden bizonnyal ez is jelentős szerepet játszott az adományozásban. Amikor Almásy (II.) Ignác 1815-ben megkapta a grófi címet, az uralkodó „sarkadi” előnevet adományozta a família ezen ágának, a családtagok azonban később is az eredeti zsadányi és törökszentmiklósi előneveket használták. A gróf a sarkadi, a kétegyházai és a gyulavári birtokaiból 1821-ben elsőszülöttségi hitbizományt alapított.

A sarkadi kastélyt Almásy (II.) Ignác *építtette fel 1829-ben* (Busa László adata szerint 1825-29-ben), az épületet klasszicista stílusban emelték. A kúriában kápolnát is kialakítottak, a püspök Király Antal nevezte ki „a parochia elsőpapjává”, az első szentmisét 1829. november

8-án tartották a kápolnában. A gróf egy vadaskertet is létesített a településen. Almásy (II.) Ignác 1840-es halála után fia, Almásy (I.) Alajos cs. kir. kamarás örökölte a kétegyházai–sarkadi–gyulavári hitbizományt. A gróf Kétegyházát tette meg székhelyévé, innen irányította az uradalom gazdálkodását.

Az 1848-49-es szabadságharc idején, 1849 augusztusában a kastélyban szálltak meg Nagysándor József, Knézich Károly és lovag Poeltenberg Ernő honvéd tábornokok, aradi vértanúk, valamint Degré Alajos százados, író és gróf Teleki Sándor ezredes, nagybirtokos.⁴⁹

Almásy (I.) Alajos fiatalabb fia, Almásy (I.) Dénes 1848-49-ben a honvédseregben főhadnagyként szolgált, majd a világosi fegyverletétel után az oroszok által Sarkadra kísért honvédeknek szállást nyújtott, és biztosította az ellátásukat is. (A szabadságharcban való részvétel miatt (I.) Dénest büntetésül besorozták a császári seregbe.) Almásy (I.) Alajos 1850-ben bekövetkezett halála után idősebb fiára, Almásy (I.) Kálmánra szállt a hitbizomány, aki a sarkadi felsőbb népiskolának 28 katasztrális hold földet adományozott, a sarkadi árvaház javára pedig alapítványt létesített.

Az 1861-66-os II. katonai felmérés térképén jól látható a kúria téglalap alakú épülete, melynek udvari oldalán középrizalit (azaz a kocsiáláhajt) lép ki a fal síkjából. Az udvaron egy melléképületet, a kúria mögött parkot jelöltek. (26. kép)

26. kép: II. katonai felmérés

27. kép: III. katonai felmérés

Almásy és a családja 1888-tól a gyulai kastélyban lakott, amely Wenckheim Stefánia Mária grófnővel kötött házassága révén – más források szerint a feleség családjától vétel útján – került a gróf tulajdonában. (I.) Kálmán gróf 1893-ban 12965 katasztrális holdnyi földterülettel rendelkezett Sarkad határában.

⁴⁹ 1991 novemberében emléktáblát helyezett el a sarkadi Városszépítő Egyesület a kúria falán erre az eseményre emlékedve

Almásy (I.) Kálmán 1898-as halála után a kétegyházai–sarkadi–gyulavári hitbizományt legidősebb fia, Almásy (III.) Dénes cs. és kir. kamarás kapta meg, a harmadik fiú, Almásy (I.) Imre országgyűlési képviselő, Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei főispán, az Országos Mezőgazdasági Kamara elnöke pedig a szenttamási birtokot örökölte.

Almásy (III.) Dénes birtokossága idején, a XX. század első negyedében átalakították és kibővítették a kúriát, a kerti oldalon ekkor épült az art deco-t idéző díszítőelemekkel ellátott középrizalit, és a jobb oldali oldalhomlokzathoz is ekkor csatolták az egy tengely szélességű – szintén az art decot-t idéző díszítőelemekkel ellátott – bővítményt. Az archív képek tanúsága szerint a főhomlokzatnak a kocsialáhajtótól jobbra húzódó homlokzati szakaszát is átalakították, új ablakokat helyeztek el rajta, és az art deco-t idéző díszítőelemekkel látták el. (28. kép) Utóbb ezt a részt egy renoválás során visszaállították eredeti klasszicista formájában.

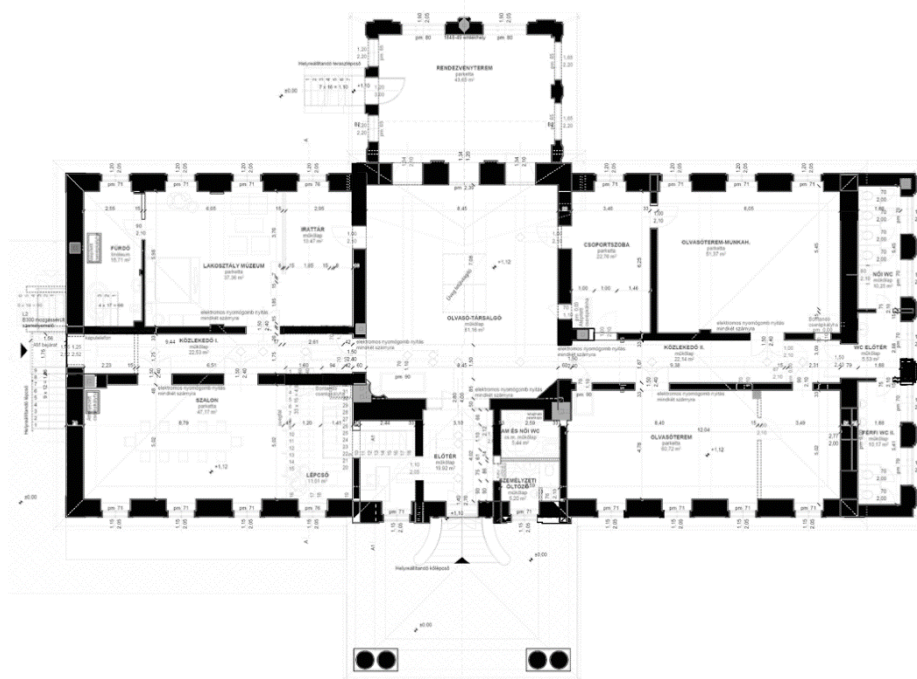
28. kép: Az átalakított homlokzat

1917-től a grófi család már csak a kúria egyik részét használta, másik részét bérbe adta a Magyar Föld Rt.-nek, amely a sarkadi Almásy-birtokok bérlője volt. 1911-ben (III.) Dénes gróf 12 970 katasztrális holddal rendelkezett Sarkadon, a földbirtokos ekkor a gyulai kastélyban lakott. 1925-ben Almásyt már a gyulavári kúria lakójaként tüntették fel, ekkor itteni birtokának legnagyobb részét a Magyar Föld Rt. bérelte. 1935-ben szintén az Rt. bérelte a gróf 9143 katasztrális holdas birtokának nagyobb részét.

A kúria egy részét 1918-25-ben az I. világháborúban megsérült katonák utókezelő kórházként hasznosították, ekkor már csak néhány szobát használt a grófi család ritka itt tartózkodása idején. 1925-35-ben az épületet vadászkastélyként hasznosították, 1935-44-ben pedig csendőrlaktanya volt benne. Almásy (III.) Dénes 1940-ben bekövetkezett halála után idősebb fia, Almásy (II.) Alajos tulajdonába került a hitbizományi uradalom. A gróf országgyűlési képviselőként működött, állandó jelleggel Kétegyházán lakott.

1945-ben az államosított kúriában alakult meg a sarkadi MADISZ.⁵⁰ Az épületben 1953-ban szakközépiskolát helyeztek el, 1981-ben a Sarkadi Postaforgalmi Szakközépiskola működött a kúriában. Az egykori kapusházat a tornaterem építésekor lebontották. Napjainkban az Ady Endre – Bay Zoltán Gimnázium, Postaforgalmi és Informatikai Szakképző Iskola található az épületben.⁵¹

Az önkormányzat 2012-ben Sarkad turisztikai vonzerejének növelése céljából pályázatot nyújtott be a kastély felújítására, melynek keretében interaktív kastélymúzeumot és kiállítási teret terveztek, valamint a 25 000 kötetes iskolai könyvtár elhelyezését szerették volna megoldani. A pályázat sikertelenül zárult, a felújításra nem került sor.⁵² Nagy részében jelenleg raktárként funkcionál, két helyiségben a postamúzeum gyűjteményét tárolják, ill. Ady kiállítás működött. Itt helyezték el az iskola könyvtárát, az általános iskola felújítása miatt tanórákat is tartanak egyes helyiségekben.

29. kép: földszinti alaprajz, eng. terv, 2012

Értékelés

Műemléki védelem alatt áll

A gyulavári kastélyhoz hasonlóan kúria jellegű épület, mely nem törekszik pompára. Az Almásy család birtokigazgatási feladatait, reprezentációját jól ellátta, mindezt bizonyítja, hogy

⁵⁰ A kúria falán emléktáblát helyeztek el

⁵¹ Virág, 2009

⁵² Kővári Arnold közlése alapján (Sarkadi Polgármesteri Hivatal beruházási és műszaki osztálya vezetője)

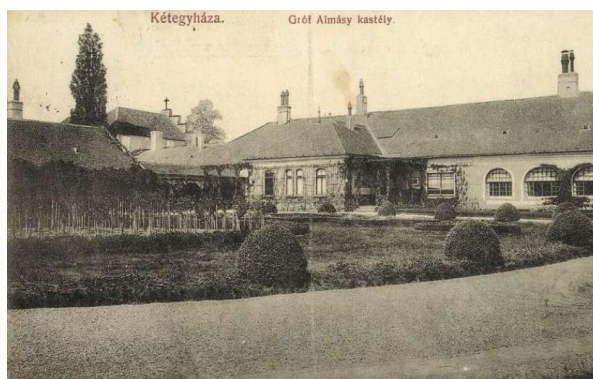
Almásy (III.) Dénes és családja több éven át itt lakott. A kastély egyszerűsége ellenére a kocsialáhajtó és bejárati egysége nagyvonalú megérkezési tér. Belső térszervezése mára felismerhetetlen a sok átépítés miatt, további kutatás szükséges az egykori elrendezés megismeréséhez. Jelenleg nagyon rossz állapotban van, a jobboldali utólagos toldás erőteljesen megsüllyedt, további károk keletkezésének megelőzése miatt üdvözlendő lenne a kastély mielőbbi felújítása.

A KÉTEGYHÁZAI KASTÉLY

Gyulai u. 15.

30. kép: Archív fotó a főhomlokzatról

31. kép: Archív fotó az udvari homlokzatról

Leírás (V. melléklet)

Szabadon álló, földszintes, főszárnyán megközelíthetően téglalap alaprajzú, hosszan elnyúló épület, amelyhez L alakú mellékszárny kapcsolódik. Az épületen főpárkány fut körül. A kastély homlokzata $4+(2+4+(1+A+1)+4+2)+5$ nyílásritmusú, középen jelzésszerű rizalit lép ki a fal síkjából. A timpanonos középrizalit 3 keretezett nyílása félköríves záródású, a rizalit előtt öntöttvas terasz áll. A középrizalit két oldalán húzódó 6 tengelyes homlokzati szakaszok egyenes záródású ablakai alatt és felett vakkeretes díszítés látható, az ablakokat lizénák tagolják, a két szélén látható jelzésszerű oldalrizalitokat pedig kettős lizénák díszítik. A főhomlokzat középső tömbjéhez kétoldalt alacsonyabb mellékszárnyak csatlakoznak, az ezen nyíló egyenes záródású ablakokat is kettős lizénák tagolják. A főhomlokzat jobb széléhez sávozott falú templom csatlakozik, a középső részén kialakított faltükröben félköríves záródású világítóablak látható, alatta egykor ajtó nyílt, amit utóbb befalaztak. A templom felett ívsoros díszítésű lépcsőzetes oromzat emelkedik. A templom – és a kastély – jobb oldali oldalhomlokzatának jobb széléhez kapcsolódik az Almásy család kápolnája és kriptája, amelyen ma is látható a família címere. Az oldalhomlokzaton félköríves záródású, magas ablakok nyílnak, amelyeket támpillérek tagolnak. A bal oldali oldalhomlokzat előtt öntöttvas terasz húzódik, mögötte $1+A+1$ a nyílásritmus. A hátsó homlokzaton 4 tengelyes, szegmensíves ablakokkal ellátott, sávozott falú rizalit lép ki a fal síkjából. A rizalittól balra a mellékszárny kapcsolódik egy kosáríves kocsíathajtó közötti homlokzati szakasz elé utóbb bővítmenyt építettek. A kocsíathajtótól balra több régi ablak nyílik, majd a templom félköríves záródású szentélye látható a hátsó homlokzat bal szélén. A rizalittól jobbra öntöttvas terasz áll, az ettől jobbra húzódó homlokzati szakaszon ablak nyílik, majd 3 kosáríves záródású árkáddal ellátott,

mellvédes, üvegezett tornác húzódik, végül 1 ajtó és 3 ablak következik. A hátranyúló mellékszárny udvari oldalán pilléreken nyugvó, kosárféle íves árkádokkal ellátott, mellvédes, utóbb beüvegezett tornác húzódik, a mellékszárny többi részét nagyrészt átalakították, nyílászáróit kicserélték. A kastély főszárnyát összetett, kontyolt nyeregtető fedi, a mellékszárnyat nyeregtető borítja. Az épület egy része alatt pince húzódik.⁵³

Építéstörténet

A török hódoltság után Kétegyháza területe a királyi kincstár tulajdonába került. 1698-ban gróf Löwenburg János Jakab udvari kamarai tanácsos összeíratta a Körös menti falvakat és pusztákat, majd 1700 táján négy pusztát – (Gyula)Várit, Keszit és Kétegyházát – meg is vásárolt közülük.

A gróf 1727-ig tisztitartókkal kormányozta a Gyulavári központú uradalmát, majd ebben az évben bérbe adta luzsnai és regliczei báró Luzsénszky István nagyváradi kanonoknak a tiszta jövedelem kétharmadáért. Egy évvel később, 1728-ban Löwenburg már Békés vármegye alispánjának, Almásy Mártonnak adta bérbe a birtokot, akit sógorai, Csik Péter és Csik Ádám követtek bérlőként.

Löwenburg János Jakab 1732-es halálakor egyes források szerint az uradalom unokájának a férjére, gróf Gaisruck Antalra szállt, aki Thalheim Lipót aradi postamesternek adta bérbe a javakat. Más forrás szerint a birtok – mivel a gróf halálával kihalt a Löwenburg familia férfiága – visszaszállt a kincstárra.

1741. december 5-én siklói Andrassy (I.) Zsigmond kapta meg királyi adományként Gyula(Várit), Kétegyházát és Keszit. A földbirtokos császári és királyi tanácsosi címet viselt, 1725-42-ben Csongrád vármegye alispán, 1742-45-ben Arad vármegye főispáni helytartója volt. Andrassy 1744-ben adományt kapott az Arad vármegyei Sikló mezővárosra is.

Az Andrassy familia nem tudni, hogy mikor kapta a nemességet, a „siklói” előnevet 1746-ban Mária Terézia adományozta (I.) Zsigmondnak. A család nagykárolyi gróf Károlyi (I.) Sándor familiárisaként költözött Ung vagy Szatmár megyéből Csongrád vármegyébe, ahol a Károlyiaknak kiterjedt birtokai voltak.⁵⁴

Andrassy (I.) Zsigmond 1742-ben építtette fel a kétegyházai kastély magját képező barokk stílusú kúriát.⁵⁵ 1749-ban barokk stílusú kegyúri templomot építtettek a kúria mellé – mely ma

⁵³ Virág, 2009

⁵⁴ Virág, 2009

⁵⁵ Busa, 1988: „1742-ben feleségével együtt kilenc bolthajtásos szobát tartalmazó zsindeyes tetejű, emeletes kastélyt építtettek Kétegyházán.”; Csiszér, 2006: „Eredetileg emeletes, tizenkét tengelyű barokk stílusban nyert formát az épület...”

már a kastélyhoz kapcsolt. A rezidencia mellett majort létesítettek, és a park telepítése is ekkoriban kezdődött meg. A földesúr 1750-ben hunyt el, a kétegyházai templomban helyezték örök nyugalomra. A kétegyházai uradalmat Andrassy (I.) Zsigmond fia, Andrassy György kapta meg, ő Petik Ambrus 1784-es Békés vármegyei leírása szerint az 1750. és 1776. közötti időszakban a kúriát *„sokkal nagyobb és hosszabb épületekkel egész Kastély formára ékesen megnagyobbította”*.

Amikor 1794-ben Andrassy (II.) Zsigmond is elhunyt, kihalt a siklói Andrassy família férfiága, a családi birtokok pedig – a família nőtagjainak kártalanítása mellett – visszaszálltak a koronára. 1794-ben a kastély kilenc bolthajtásos szobából állt. 1776-tól 1794-ig Lukács Izsák Gergely Békés vármegyei ülnök és testvére, Lukács Lázár bérelte az uradalmat. Feljegyezték, hogy a Lukács familiai bérlete idején ferences házi káplánok szolgáltak a kétegyházi kastélyban.

1799. szeptember 24-én zsadányi és törökszentmiklósi Almásy (II.) Ignác kapott királyi adománylevelet a kincstártól megvásárolt kétegyházai és sarkadi uradalmakra. Almásy az előző birtokos siklói Andrassy família egyik nőtagjának, Andrassy Klárának az unokáját, semsei Semsey Annát vette feleségül, minden bizonnyal ez is jelentős szerepet játszott az adományozásban.⁵⁶ Almásy (II.) Ignác kerteket és gazdasági épületeket létesített a birtokon.⁵⁷ A gróf 1840-es halála után fia, Almásy (I.) Alajos cs. kir. kamarás örökölte a kétegyházai–sarkadi–gyulavári hitbizományt. A gróf már 1830-tól a településen élt, akkor választotta a kétegyházai kastélyt állandó lakhelyének, valószínűleg ő fejezte be a kastély bővítését. Almásy (I.) Alajos 1850-ben bekövetkezett halála után idősebb fia, Almásy (I.) Kálmánra szállt a hitbizomány.

1855-ben Palugyay leírása szerint *„magos ízléssel ujitott uri lak, s temérdekpenz áldozatba került több holdnyi diszkert”* volt Kétegyházán, azaz az épületet nem sokkal korábban felújíthatták.⁵⁸ 1858 márciusában a kastély és a templom gyújtogatás következtében leégett. Almásy (I.) Kálmán Ybl Miklóst kérte fel a helyreállítás és a bővítés terveinek az elkészítésére, emelet kialakítására ezúttal már nem volt igénye.⁵⁹ Az 1859-60-ban zajló munkálatok során több tengely szélességben kibővítették a kastélyt, ekkor készült el a főhomlokzaton a romantikus stílusú öntöttvas terasz, amelyen: *„vékony oszlopokon állnak a lapos Tudor-ívek, áttört sarkait medaillonokból kitekintő oldalt forduló fejek díszítik”*. (30. kép) A megsérült templom ekkor kapta lépcsőzetes oromzatát; harangtornyát nem állították helyre, helyette a

⁵⁶ Virág, 2009

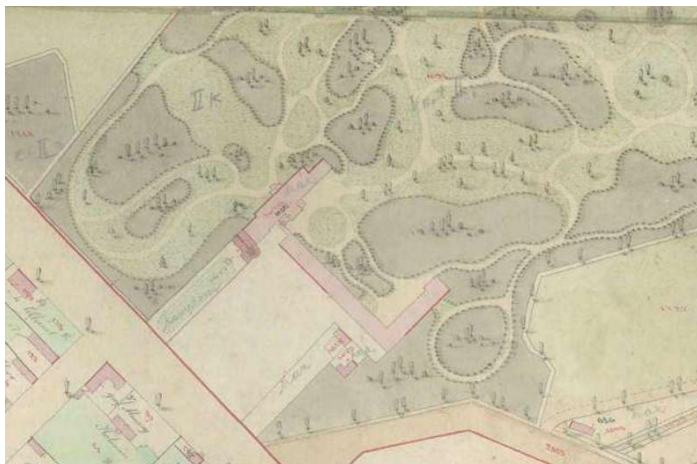
⁵⁷ Csiszér, 2006

⁵⁸ Virág, 2009

⁵⁹ Csiszér, 2006

kastélypark szélén emeltek új harangtornyot (amely ily módon lehetséges, hogy szintén Ybl műve).

Az 1856-60-as II. katonai felmérés térképén jól látható a kastély téglalap alakú tömbje, délnyugati végén a templommal. Ekkor még nem volt összekötve a kastéllyal a tőle délkeletre álló L alakú mellékszárny, amely ekkor már teljes kiterjedésében állt a térkép tanúsága szerint. A kastélyt sétautakkal behálózott angolpark vette körül, egyes források szerint egykor franciakert is volt a kastélypark egyik részén.

32. kép: Kataszteri térkép, 1884

Almásy (I.) Kálmán és a családja 1888-tól a gyulai kastélyban lakott. Almásy (I.) Kálmán 1893-ban 2220 katasztrális holdnyi fölterülettel rendelkezett Kétegyháza határában. 1895-ben Almásy (I.) Kálmán és a felesége átalakításokat végeztetett a kastélyon, és restauráltatta a templomot. Ekkor egyházi ruhákat is adományozott a templomnak a házaspár, amelyek nagyobb részét a grófnő saját kezűleg készítette. A templom délnyugati oldalához az Almásy család egy kápolnát is építtetett, ez alatt alakították ki a kriptájukat, amelynek a bejárata felett ma is látható az Almásyak grófi címere.

Almásy (I.) Kálmán 1898-as halála után a kétegyházaí–sarkadi–gyulavári hitbizományt legidősebb fia, Almásy (III.) Dénes cs. és kir. kamarás kapta meg. 1911-be Almásy (III.) Dénes 2222 katasztrális holddal rendelkezett Kétegyházán.

Busa László adata szerint 1919. március 14. és április 15. között a kastélyban rendezte be a székhelyét az Arad vármegyei munkástanács és direktórium. (III.) Dénes gróf 1940-ben bekövetkezett halála után idősebb fia, Almásy (II.) Alajos tulajdonába került a hitbizományi uradalom. A gróf országgyűlési képviselőként működött, egy időben Kétegyházán lakott. Miután 1933-ban (III.) Dénes gróf szétszította gyulavári birtokait a gyermekei között, Emma 1159, Denise 1143, Gabriella 1207, Paulina 1029, Johanna pedig 1178 katasztrális holddal rendelkezett a településen. A majorok közül bethlenfalvi Eröss Pálné Almásy Emma

Gevácsmajort és az ottani kúriát, valamint Ellamajort, Almásy Denise egy gyulai kúriát, Paradicsommajort és Dukerékmajort, pabieniczi gróf Woracziczky Jánosné Almásy Gabriella Dénesmajort (Várajtot) és az ottani kúriát, pallini Inkey Zsigmondné Almásy Paulina Solymosmajort és az ottani kúriát, szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz Jenőné Almásy Johanna pedig Szigetmajort és az ottani kúriát kapta meg. (Fivérük, Almásy (III.) Kálmán Gyulán lakott, birtoka Tiszatarjánban volt.) Almásy (II.) Alajos 1935-ben már Gyulaváriban lakott. A II. világháború kitörésekor előbb Gyulára, majd Budapestre költözött, ahol 1945 novemberében öngyilkos lett.

Az 1940 körül készült topográfiai térképeken a kastélyt hasonló formában jelölték, mint a II. katonai felmérésen, ekkorra azonban megépült a főépületet és az L alakú mellékszárnyat összekötő nyaktag (kocsiáthajtó), a térképen jelölésre került a főhomlokzat öntöttvas terasza és a hátsó homlokzat rizalitja is.

1925 és 1945 között Wessely Károly volt a kastélypark főkertésze. A parkban a visszaemlékezések szerint pálmakert és rózsakert is volt, utóbbiban mintegy ezer tő rózsát ültettek, mivel a grófnak az volt a kedvenc virága. A kastélypark mellett, az eleki út mentén terült el a majorság, amelyben birkahodályok és tehénistállók sorakoztak, a visszaemlékezések szerint vincellérház is volt itt.

A II. világháború végén a kastélyt és a templomot a környék lakói kifosztották. 1946. december 29-én az újonnan földhöz juttatottak közül harmincan megalakították a Földműves Szövetkezetet, a szervezetet a kastély egyik szárnyába költöztették be, és használatba vette a még fellelhető uradalmi gépeket. A gépállomás 1950 márciusában alakult meg, kezdetben a kastélyparkban tárolták a gépeket. Egy 1951-es keltezésű kastélyhasznosítási lista szerint 42 szoba (helyiség) volt az épületben. 1952-ben Mezőgazdasági Gépészképző Szakiskolát alakítottak ki a kastélyban. A parkban a szakiskola mezőgazdasági gépfejlődés-történeti gyűjteményt hozott létre.⁶⁰

1970. október 3-án az iskola engedélyt kért az L alakú épület emeletráépítésére, mivel a kastély rossz állapota miatt egészségügyi szempontból nem felelt meg kollégiumnak. A kérést elutasították, cserébe 1971-ben terveket készítettek a kastély felújítására és az egykori istálló átalakítására, melynek munkálatai 1975. december 11-én befejeződtek.⁶¹ Ekkor zárták be az

⁶⁰ Virág, 2009

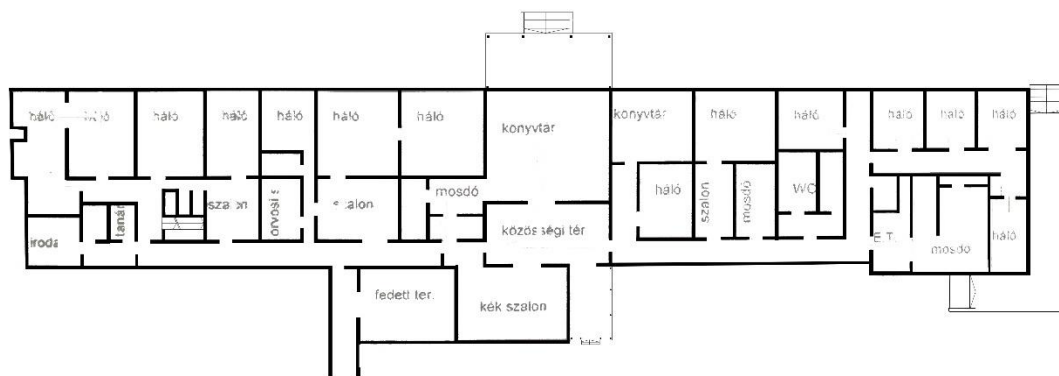
⁶¹ Az 1975-ben elkészült átalakítás terveit az iskola irattára őrzi (1971. júl. dátummal)

egykori árkádos istálló oldalát, ezzel kialakítva a ma csak százméteresnek hívott folyosót.⁶² Az átalakítások során derült ki, hogy az egykori istállóban a deszkapadló márványt rejt.⁶³

1978. július 19-én hatalmas vihar söpört végig Kétegyházán, amely számos fát kidöntött a kastélyparkban és az épületeket is kár érte. 1978. szeptember 28-án padfűtést alakítottak ki a templomban, ekkor a vezeték lefektetése közben beszakadt a padló. Egy 3x4 méteres boltíves kriptára bukkantak, ahol megtalálták gróf Andrássy (I.) Zsigmond homokkő szarkofágját és 4 fakoporsót (egyik a feltételezések szerint Andrássy feleségéé, Kun Zsuzsannáé (Borbáláé) lehetett).⁶⁴

A kastélyparkot a II. világháború után két részre osztották, egyik része a szakiskola kezelésébe került, másik része községi közpark lett. A pálmakert helyén víztornyot építettek. A kastélyparkban új épületeket emeltek – éttermet, igazgatói épületet –, a kastély főhomlokzata előtt egy időben labdarúgó-pálya volt, és több más sportpályát is kialakítottak itt. A park területén napjainkban is áll egy 1941-ben készült faragott kőpad.⁶⁵

Napjainkban a Kétegyházi Mezőgazdasági Szakgimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium részét képezi a kastély, azonban használaton kívül van, az egykori kollégiumi bútoroknak és a megmaradt Almásy-könyvtárnak ad helyet.⁶⁶

33. kép: A kastély mai belső elrendezése, skicc

⁶² Almásy (I.) Kálmán és (III.) Dénes idején Európa szerte híres volt a kétegyházi ménés.

⁶³ MÉM-MDK: Kétegyháza: Gyulai u. 2.: Almásy-kastély (szakiskola) OMF I. sorozat: 1970/176/5; 1971/190/2; 1973/217/2; 1975/248/1

⁶⁴ MÉM-MDK: Kétegyháza: Szentháromság r. k. templom (kastélykápolna) OMF I. sorozat 1978/303/1

⁶⁵ Virág, 2009

⁶⁶ György, 1885: Egykor körülbelül 6000 könyvet számlált a kétegyházi Almásy-könyvtár.

Értékelés
Műemléki védelem

A kétegyházai kastély a sarkadi és a gyulavári épületekhez képest már terjedelmesebb mérettel bír. Valószínűleg ez annak tudható be, hogy a kétegyházai kastély épült legkésőbb (Ybl, 1860), valamint hogy Kétegyháza volt sokáig az Almásyak központja, és ehhez méltó épületet szerettek volna – Ybl Miklós mint tervező felkérése is ezt igazolhatja. Mivel az Ybl örökségben nem maradt meg az eredeti tervrajza, az is kétségbe vonható, hogy az ő keze munkája. A nagyvonalú főbejárat kialakítása párját ritkítja, maga az épület a sarkadihoz, gyulavárihoz hasonlóan földszintes és tömegképzése is hasonló. A közösségi terek itt is középtengelyre szervezettek, udvar felől oldalfolyosón lehet megközelíteni a további termeket. Egykori belső elrendezése mára sajnos nem ismerhető fel a többször átalakítások miatt, a meglévő boltozatok lekövetésével lehet csak következtetni az egykori terekre. Az épület felmérése szükséges, mivel nem áll rendelkezésre pontos tervrajz. Jelenleg nagyon leromlott állapotban van, felújítása javallott.

AGYULAI KASTÉLY

Kossuth L. u. 15.

34. kép: A gyulai kastély fűrdő felőli homlokzata, 1895-1899

35. kép: A gyulai kastély udvar felőli homlokzata, 1895-1899

Leírás (VI. melléklet)

A város keleti felén, a Fehér-Körös ágai által közrezárt szigeten, az ún. Szigeterőd déli részén, a középkori eredetű várral szemközt, az egykori kastélypark területén szabadon álló, „U” alaprajzi elrendezésű Harruckern-Wenckheim-Almásy-kastély barokk magja 1731-1735 körül épült, 1765-ben bővítették. 1795-ben és 1801-ben leégett. 1802-1810 között Czigler Antal tervei szerint klasszicista stílusban újjáépítették, ekkor kapta második tornyát. Mai megjelenése – a további átépítések, alakítások ellenére – jellemzően ezt az állapotot őrzi. Czigler Antal tervei nyomán alakult ki a kastély jelenlegi mérete és formája, a jelentős részben ma is meglévő homlokzati tagolás, valamint a homlokzatok klasszicizáló késő barokk díszítőelemei. 1904-ben emeletét mindkét oldalon bővítették.

A kastély fő szárnya ÉNy-DK-i tengelyű, hosszúkas, téglalap befoglaló formájú alaprajzú, földszint + 1 szintes, pala fedésű, magastetős, tömegét rizalitok tagolják. Két végét északi irányban nyaktaggal csatlakozó tornyok zárják le: a Ny-i oldalon a török eredetű kaputorony, a K-i oldalon az ennek pandantjaként épült egykori víztorony új építésű rekonstrukciója, melyhez Észak felől a földszintes mellékszárny csatlakozik.

A kastély Észak felé néző, a Várral szemkösti főhomlokzatának középső, szimmetrikus elrendezésű, manzárd tetős szakaszának tengelyében nyílik a főbejárat, melyet a 3 tengelyes középrizalit előtt pilléreken álló kocsialáhajtó, tetején az emeletről megközelíthető terasszal hangsúlyoz. A rizalitet az attika fal mögött emelkedő manzárd szerkezetű kupola emeli ki. A fő tömeget mindkét végén 3-3 tengelyes, középtengelyben erkélyes bejárattal hangsúlyozott sarokrizalit zárja, kiemelt manzárd tetővel, a belső tengelyben szintén pillérekre támaszkodó

portikusz, tetején kisebb terasszal. A lábazon sávozott a földszinti falmező, amely felett erőteljes, az emeleti ablakok végigfutó könyöklőpárkányával és parapet-díszével egybekomponált osztópárkány fut végig. Az emeleti ablakok feletti egyenes szemöldökökön szinte rajta ül a főpárkány, melyet a rizaliton a kosáríves nyílások fölött konzolsor támaszt alá. A tetősík megjelenését négy álló manzárd-ablak gazdagítja. A középkupola előtti tükrös díszítésű attika félköríves lezárású mezőjében a Harruckern és a Wenckheim család címerei, alattuk az oromzaton egykor elhelyezett felirat rekonstrukciója került elhelyezésre.

A fő tömeghez kétoldalt, kissé visszahúzott homlokzati síkkal csatlakoznak az öt tengelyes, emeletes oldalszárnyak.

A déli, kert felőli homlokzat kialakítása a főhomlokzathoz hasonlóan középrizalittal osztott, melyet az előtte álló pillérekre támaszkodó portikusz, tetején terasszal, valamint a díszített attika mögötti középkupola hangsúlyoz. A tetőforma homlokzati megjelenése megegyezik a várra néző homlokzatéval, bár a kert felől a sarokrizalitok elmaradnak, a falsík kisebb visszahúzása tagolja. Egykor a Czigler tervezte lépcsősor vezetett le a kertbe, de a lépcsőt az 1950-es években visszabontották. A kert felől érvényesül a homlokzat teljes hosszúsága, egységes megformálása.

Ez a terület a 18. század húszas éveitől kezdve organikus egységet alkot, melyen a különböző korokban épült elemek, a vár, a barokk Harruckern-Wenckheim-Almássy-kastély (1730 körül - 1905 körül), a romantikus kapusház és híd (1802) és a klasszicista Lovarda (1833) műemlék együttest alkotnak. A kastély parkja is változott az idők folyamán, a franciakertet és vadaskertet részben felváltotta a birtokhatárig nyúló tájképi kert, melynek nagy része ma a Gyulai Strandfürdő és közpark (Csigakert).

Építéstörténet

A kastély felújítását megelőzően nagyon részletes tanulmányt készített Velladics Márta és Virág Zsolt, ahhoz képest most csak körvonalakban számolok be az építéstörténetéről.

A hatalmas kiterjedésű gyulai uradalmat a török hódoltság után Harruckern János György (1664–1742) kapta meg III. Károly király adományaként; a nagyváradi káptalan 1723. augusztus 10-én iktatta be a birtokába. A földek revitalizációja, az elnéptelenedett terület betelepítése és a gazdálkodás beindítása az ő nevéhez fűződik.

A mai kastély magját, főszárnyának középső részét, egy egyemeletes, középrizalit nélküli, a vár felé három bejáratral néző, homlokzati tagozatokkal valószínűleg nem rendelkező, a talajvíz miatt magas feltöltésre emelt épületet Harruckern János György – vagy inkább Harruckern

Ferenc - 1740 után építhette fel. A külsejében dísztelen épület belső kialakítása a kor minden igényét kielégítette. A megfelelő lakóhely kialakításával párhuzamosan megkezdődött a környék tereprendezése, a korábbi védműveket fokozatosan bontották el, s a déli oldalon a Körös ágai között a korban divatos franciakertet hoztak létre.

Báró Harruckern János György 1742-ben bekövetkezett halála után egyetlen élő fia, báró Harruckern Ferenc Domonkos (1696–1775) örökölte a gyulai uradalmat. Az építkezés, a kastély bővítése folytatódott; a kert felől középrizalit épült, valamint a belsőben is történtek módosítások. Korabeli ábrázolás egyemeletes, erkélyes, fehérre meszelt épületként tüntette fel a nemesi rezidenciát; a török kori kaputornyot emeletes bejáratú toronyként ábrázolta tetején barokk, törtvonalú, párnatagos sisakdísszel. A torony ekkor még nem volt összekötve a főépülettel. A báró az 1760-as évek elején a kastély jelentős bővítésére határozta el magát. Az 1762. január 4-i keltezésű tervsorozaton a gyulai kastély elegáns rezidenciává történő kibővítésének tervvariánsa szerepel. Az épület kibővítése azonban ebben a formában nem valósult meg, bár a későbbi bővítések logikája nagyrészt követi ezt a tervet. A kastély ezen második építési periódusa során nem csak hosszában, földszintes oldalszárnyakkal bővült az épület, hanem a magasságát is megemelték, és emeletét 3-3 tengellyel szélesítették. Az 1783-ban készült I. katonai felmérés térképén már látható a kastély hosszan elnyúló, „L” alakú épülete.

Harruckern Ferenc 1775-ben bekövetkezett halálával kihalt a báró Harruckern család férfiága. A gazdálkodás irányításával Harruckern Ferenc egyik vejét, nagykárolyi gróf Károlyi Antalt (1732–1791), Harruckern Jozefa bárónő férjét bízták meg. 1795 januárjában tűzvészben a kastély középrésze gyakorlatilag megsemmisült.

Az 1798-as újabb birtokfelosztás után Wenckheimné Gruber Mária Terézia tulajdonába került a kastély; helyreállította az épületet, melyet valószínűleg fehérre, vagy egészen világos sárgára festettek. A földszinten, a korábbi sala terrenában kápolnát alakított ki, amelyet a Szent Kereszt felmagasztalása tiszteletére szenteltek fel.

1801-ben ismét tűzvész pusztított Gyulán. A városban keletkezett tűzben a kastély is megsérült. A rezidenciát ezt követően a Wenckheim család 1801 és 1810 között alakította ki és állította helyre id. Cziegler Antal (1767–1862) építőmester tervei szerint és irányításával. Cziegler Antal tervei nyomán alakult ki a gyulai kastély jelenlegi mérete és formája. Legkésőbb ekkor épülhetett össze egy rövid szárnyrész közbeiktatásával a kastély főépülete a török kori, a nyugati oldalon álló kaputoronnyal, s legkésőbb ekkor bonthatták el a torony törtvonalú barokk sisakját. A hosszan elnyúló épület keleti végét is toronnyal zárta le, az ekkor újonnan – a nyugati török kori torony pandant-jaként – felépített keleti oldali toronyhoz (az ún. víztoronyhoz)

csatlakozva létrejött a vár felé, északi irányba húzódó, a főszárnyra csaknem merőleges földszintes mellékszárny is. A 19. század eleji kiépítés során Cziegler megmagasította a kastély homlokzatait, amelynek következtében az épület elegánsabb, karcsúbb benyomást sugall. Ekkor alakult ki a jelentős részben ma is meglévő homlokzati tagolás, a homlokzatok klasszicizáló késő barokk díszítőelemeket kaptak: A kastélybelső ekkor kéttraktusos, még folyosó nélküli.

A kastély körül 1812-ben lebontották az egykori külső vár – az 1807-es kataszteri térképen még jelölt – maradványait, és angol stílusú tájképi park kialakítását kezdték meg, mintegy 80 katasztrális holdon. 1833-ban nagyméretű, fedett, klasszicista stílusú lovardát építettek a kastély parkjában. (Ebben napjainkban a Gyulai Várfürdő uszodája található.)

36. kép: Kataszteri térkép, 1884

A gyulai kastély 1888-ban a kétegyházi kastélyban lakó Almásy–Wenckheim házaspár tulajdonába került. A házaspár legidősebb fia, Almásy (III.) Dénes (1863–1940) és felesége 1888-ban beköltöztek az akkor már tíz éve üresen álló kastélyba, amelyet még abban az évben renoválták és részben átalakították. Klösz György 1896 táján készült képei – a kastély legkorábbi ismert fényképes ábrázolásai – már a historizáló stílusban átalakított architektúrával ábrázolták. A grófi család a rezidencia északi homlokzatának középrizalitja elé, a konzolokon nyugvó erkély alá egy üvegezett, verandaszerű előcsarnokot építtetett, amely előtt oszlopokon nyugvó kocsialáhajtó (előtető) állt. Az épület belsejében is jelentős változtatásokat végeztek. Megszűnt az épület kéttraktusos kialakítása, a vár felé néző szobasor helyén az épület teljes hosszában folyosót alakítottak ki.

1902-ben a kastély emeletének mindkét végét a déli és az északi homlokzatokon egyaránt öt-öt tengelyes szárnyakkal, összesen négy-négy szobával toldották meg Sztarill Ferenc (1859–1943) nagyváradi műépítész tervei szerint. Az emelet kibővítésével egy időben a fölépcsőházat is átalakították.

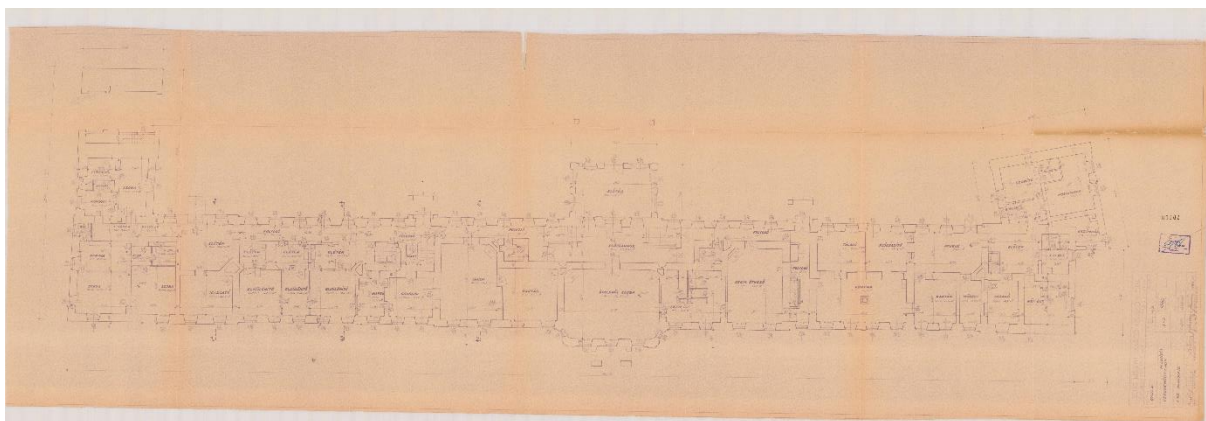
A tanácsköztársaság, majd az azt követő román megszállás idején nem történt komolyabb rombolás az épületben. 1911-ben Almásy (III.) Dénes még a gyulai kastélyban lakott, 1935-ben azonban már a gyulavári kúria lakója: a család a gazdasági világválság miatt megroppant anyagi helyzetében nem akarta működtetni a gyulai kastélyt, ezért a földbirtokos előbb a kastély földszintes mellékszárnyába, majd Gyulaváriba költözött, de továbbra is példás módon rendben és karban tartották az épületet. Az Almásy örökösök 1940-ben felajánlották megvételre a kastélyt egyrészt a Műemlékek Országos Bizottsága, másrészt Gyula Város számára. Sem a magyar állam, sem a város nem élt a lehetőséggel. Az Almásy család így 1942-ben Fürdő és Üdülő Részvénytársaságot hozott létre, amelynek célja a gyógyvízfúrások megkezdése, majd egy fürdőegyüttes, a kastélyból pedig gyógyszálló kialakítása volt.

A lezárt kastélyt a háború végén kifosztották, berendezését széthordták. 1944 novemberében a kiürített vármegyei kórházból az elmebetegek részlegét ideiglenesen a kastélyban helyezték el. 1945 és 1949 között erdélyi menekültek hozták lakható állapotba az épületet, ők laktak falai között. A Fürdő és Üdülő Részvénytársaságot teljes vagyonával, azaz a kastéllyal és a felparcellázott parkkal együtt 1948-ban államosították. 1949 és 1951 között javítóintézet működött az épület falai között, majd szakmunkásképző iskolát, ápolónőképző szakiskolát és kollégiumot, végül 1959-ben csecsemőotthont helyeztek el benne. (37-39. kép) Az 1951-es átalakítás során bontották el a déli homlokzat erkélyének kertbe levezető lépcsősorát, valamint statikai okokból lebontották a víztornyot is. A torony helyén 1985-ig lyuk tátongott, majd ekkor az eredetihez hasonló formában betonból újjáépítették a fürdő egyre bővülő gépészetének az elhelyezésére. A lovardát 1948-ban sportcsarnokká alakították át, és tenispályát létesítettek benne. 1959-től kezdve a kastélypark területének nagyobb részén fokozatosan termálfürdőt alakítottak ki.

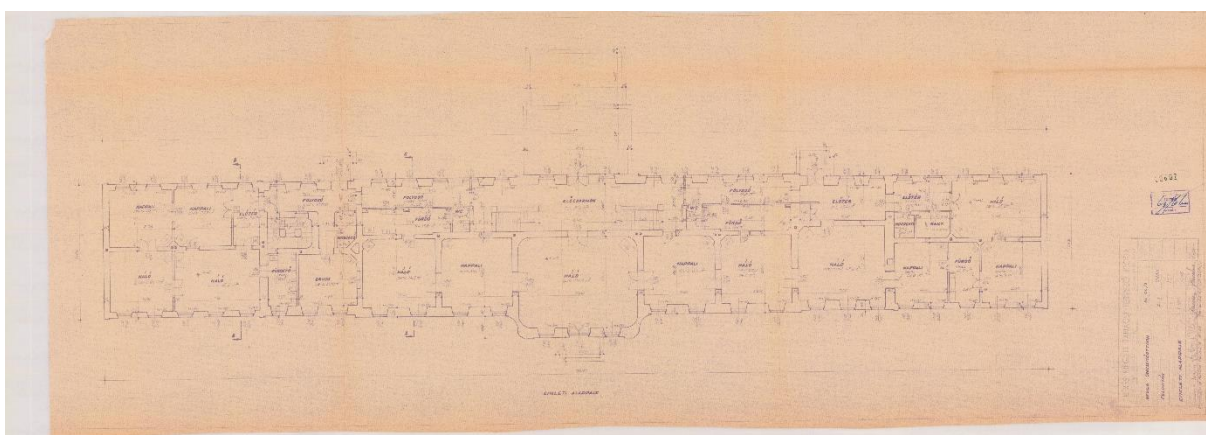
A kastélyt – főként külső homlokzatait – 1983-ban felújították. Az épületet az 1990-es években fokozatosan kiürítették, 2002-ben a csecsemőotthon végleg kiköltözött falai közül. A földszintes mellékszárny részleges felújítása 2004-ben fejeződött be.

2014–15-ben – a műemléki elveknek megfelelő módon – teljeskörűen helyreállításra került az épület. Az egykori grófi rezidenciában 2015-ben nyílt meg a Gyulai Almásy-kastély Látogatóközpont.⁶⁷

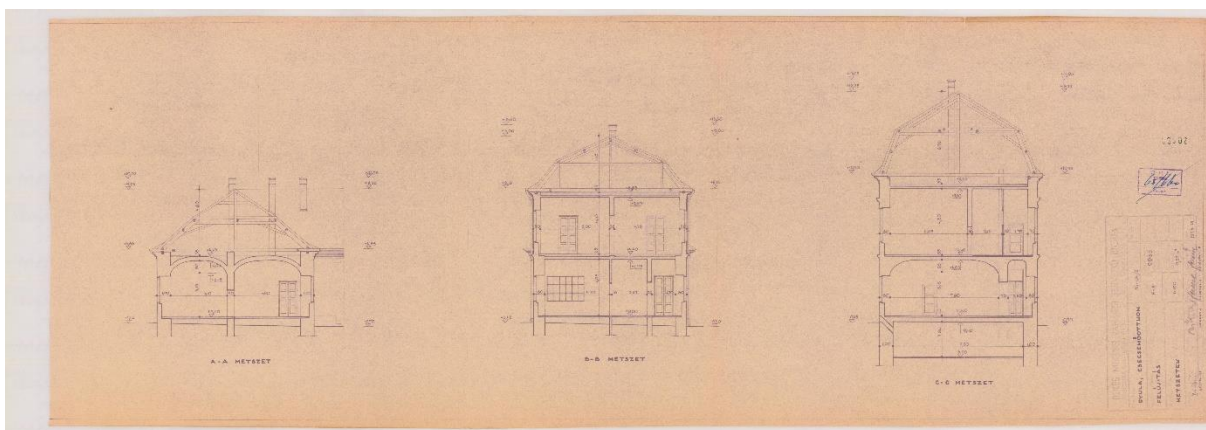
⁶⁷ Értékkat.

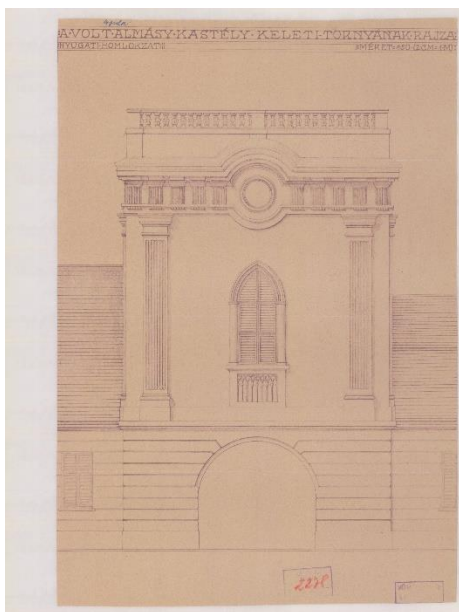
37. kép: Gyula csecsemőotthon fsz-i alaprajz, 1963

38. kép: Gyula csecsemőotthon emeleti alaprajz, 1963

39. kép: Gyula csecsemőotthon metszetek, 1963

38. kép: Hallgatói felmérési rajz a toronyról

Értékelés

A gyulavári, sarkadi és kétegyházi kastélyokhoz képest léptékileg és kialakításában is sokkal nagyvonalúbb a gyulai kastély, melynek térszervezése már jóval bonyolultabb. Az Alföld egyik legjelentősebb kastélyának is szokták nevezni. Középkori elemeivel ritkaságszámba megy. Az elmúlt évszázadok hányatott sorsa után szerencsére a 2015-ös felújítás megmentette az épületet a további pusztulástól, és jelenleg egy interaktív kiállításnak ad otthont, mely bemutatja az itt élő családok mindennapjait. A kiállítás során egy interjúban megismerhetjük az Almásy család még élő leszármazottját, aki a kastélyban élt gyerekkorában. Remélhetőleg a jövőben a többi Almásy-kastélyra is olyan figyelem hárul majd, mint a gyulaira.

TOVÁBBI VIDÉKI ALMÁSY-KASTÉLYOK

Jász–Nagykun–Szolnok megyei kastélyok

SZENTTAMÁS

A török hódoltság korában lakatlanná vált Szenttamás-pusztát az Almásy család – akik 1716-ban és 1720-ban szereztek birtokjogot a Törökszentmiklóst környező területekre – telepítette be újra. Jogi tanulmányai és európai tanulmányútjai befejezését követően gróf Almásy Imre – későbbi országgyűlési képviselő, Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei főispán, az Országos Mezőgazdasági Kamara elnöke – lett a szenttamási birtok gondozója, aki a mezőgazdasági területre nemesi ízléssel kastélyt és gondozott parkot építtetett. Mintagazdaságának területén (ménés, mangalicatenyészet, juhászat) folyamatos fejlesztéseket végzett, az uradalom területén versenyló-istállót, gőzmalmot és gazdasági kisvasutat is működtetett. A kastély mellett 1901-ben kápolnát emeltetett, és a cselédek gyermekeinek pusztai iskolát nyitott.

A kastély eklektikus stílusban épült 1890 körül. Az észak-déli hosszanti tengelyű szárnyépületet a korábbi, a főépületet a későbbi építési periódusban emelték. A kettőt faoszlopos folyosó köti össze. A kastély és a hozzá tartozó park egy kétszárnyú kovácsoltvas kapun, illetve egy egyszárnyú gyalogkapun közelíthető meg. A kastélyhoz vezető út bal oldalán látható az 1860 körül elkezdett, észak-déli hosszanti tengelyű szárnyépület. A sarokrizalitos, földszintes épület kertre néző homlokzatának közepén nyitott terasz van, magasított tetőrészt galériás kilátótorony ékesíti. E torony tetőrésze a népies fa haranglábakra emlékeztet. Udvari homlokzata felőli oldalán faoszlopos tornácot építettek, az oszlopok között hajdan mellvéd állt. A kastély a romantikus nyaralóépítészet körébe sorolható annak ellenére, hogy (a romantikára nem jellemzően) az épület szimmetrikus elrendezésű. A szigorú elrendezés annak köszönhető, hogy a provinciális stílusú szárnyépület főhomlokzatát az Almásy-címer díszíti. A főépület a következő építkezési periódusban épült. A neoreneszánsz és neobarokk stílusjegyeket mutató főépület 1880 és 1890 között épülhetett. A kert felé néző homlokzati rész két végén előreugró

rizalittal zárul. A rizalitok földszinti része jobban előreugrik, ezáltal balusztrádos mellvédes teraszt képeznek. Az eredeti kastélyépülethez csatlakozik a keleti szárny, ami egy újabb építkezés során készült. Architektúrája mind a szárnyépülettől, mind a főépülettől különbözik. A főépülethez keleten az 1901-ben épült egyhajós kápolna kapcsolódik, mely a nyolcszög három oldalával záruló szentéllyel készült. Az egyhajós kápolnát később két szintre osztották. A kastélyhoz egy 14 hektáros, 1980 óta természetvédelmi területnek nyilvánított park is tartozik.

Az Almásy család a kastélyt 1929-ben eladta. Az 1945 utáni államosításkor a Szenttamási Állami Gazdasághoz került, amely központként használta a 80-as évek elejéig. Ezt követően rendszeres funkciója nem volt, nyaranta ifjúsági táborként működött. Az időközben több gazdaság összevonása során létrejött Törökszentmiklósi Mezőgazdasági Rt. 2001-ben történt privatizációjával került magánkézbe. Felújítása 2005-ben kezdődött, mely több részletben valósult meg. A kastély a parkkal, a kápolnával és a ménessel együtt 2013 őszétől ismét látogatható.⁶⁸

KÉTPÓ

Az Almásy család tagjainak kétféle birtokuk volt. Kötetlen, amely az egyes családok szabad kezelésében állt, szabadon adhatták vehették, amelyeken önálló gazdálkodást folytatott minden tulajdonos, de ez jelentéktelen értéket jelentett a másik egységgel szemben, amely végrendeletileg oszthatatlan, egybentartására mindenkit kötelezett a még 18. században hozott végrendelet. Azonban a törökszentmiklósi, szerencsi, terebesi (mátraberényi) birtokok oszthatatlanságának további fenntartása a jobbágyfelszabadítás után, az ősiség eltörlésével, a polgári tulajdonviszonyok létrejöttével, a család egyre bonyolultabb ágakra bomlásával és

⁶⁸ [Sztamás](#); Kemény, 1984

vagyon differenciálódásával tarthatatlanná vált. Néhány családtag radikálisan támadta az egybentartáshoz való ragaszkodást.

1850 tavaszán és nyarán új felmérést készítettett a család minden érdekelt egyetértésével. Atyafiságos egyezség jegyében igazságos, konfliktusmentes osztást készítettek elő. A család 12 ágának képviselői szakértő mérnökök és jogászok közreműködésével előkészületként néhány alapelvben megegyeztek. Az uradalmak területét 1200 négyszögöles és ugyanakkor osztályozott holdakban (egymás között elfogadott mennyiségi egység a minőség függvényeként) felmérték, s értékét pengőforintban megállapították. Számba vették a regálék értékét, melyek alapja a haszonbér lett. Az ingatlanok közül még az épületek, az ingóságok között elsősorban az állatállomány számbavétele is megtörtént. Ennek során lett a tenyői – és így a pusztapói – területek tulajdonosa Almásy Ede, gr. Almásy (I.) Kálmán, (I.) Dénes és Blaskovics Bertalan. Egy 1861. novemberében kötött szerződés értelmében a törökszentmiklósi és a pusztatenyői birtokrész gróf Almásy Andortól gróf Almásy (I.) Dénes kezébe került, aki pásztói (Heves megye) kastélyában élt. A hagyomány szerint halála előtt, 1870-ben kastély építésébe kezdett.

Halála után Almásy (II.) Kálmán tulajdonába került, majd a grófi család a pusztapói rezidenciáit és a hozzá tartozó birtok egy részét nem sokkal később eladta a Herczfelder családnak. 1922-ben Herczfelder birtokát felparcellázták, csak a kastélyt és a földterület egy kisebb részét tudta megtartani, amelyen 1937-ben már fia, Herczfelder Pál okleveles gazda irányította a gazdálkodást. A földbirtokos 1938-ban a Szolnoki Cukorgyár RT.-nek adta el a kastélyt és a hozzá tartozó 800 katasztrális holdas területet. A cukorgyár bér gazdaságot működtetett Pusztapón a majorban főként marhatenyésztés zajlott, amelyhez a cukorgyártás melléktermékeit használták fel. A kastélyban a cukorgyár igazgatójának lakását alakították ki. Kétpó lakói még ma is "cukorgyári kastélyként" emlegetik az épületet. 1945-ben államosítás után a kastélyban általános iskolát hoztak létre a környékbeli tanyasi gyerekek részére, emellett a '60-as években KISZ-klub működött a falai között. Az 1970-es években termelészövetkezeti kezelésbe került az épület, ahol szolgálati lakásokat helyeztek. 1995-ig a termelészövetkezet tulajdonát képezte a kastély, mely akkor már teljesen lepusztult és üres állapotban állt. A falak közül csak a főfalak álltak, ezen kívül a hosszú évek során szinte mindent elhurcoltak belőle. 1995-ben egy olasz-német-osztrák kft. vásárolta meg a tsz-től a leromlott állagú építményt, amelyen egykor a park terült el, majd 1998-tól kastélyszálló céljára újítták fel, amely 2012-ig működött, de időközben népszerűtlenné vált, a tulajdonos eladta. Jelenlegi tulajdonosai – teljes felújítást követően – panziót és rendezvényházat működtetnek a kastélyban.

A historizáló és romantikus stílusjegyeket is magán viselő épület vadászkastélyként szolgált. A szabadonálló, egyemeletes épület összetett alaprajzú. A földszinti falak sávozottak, az emeletiek kváderes díszítésűek. A főhomlokzaton ívsoros párkány húzódik a tető alatt. Négy pilléren nyugvó, szegmensíves árkádos középrész lép ki a főhomlokzat elé. Emeleti részén négy pillér tartotta erkély található. A főhomlokzat jobb sarkán kör alaprajzú torony kapott helyet, melynek átmérője 5 méter, magassága 15 méter. A tornyot ívsoros párkány és csúcsos sisak zár le, melyet stilizált virágmotívumok díszítik. A hátsó homlokzat közepén két pilléren nyugvó kocsialáhajtó lép ki a fal síkjából, amelynek a tetején öntött vas-rácsos erkély húzódik. A kocsialáhajtó padozata klinkertéglával borított. A földszinten a termek egymásból nyílóak, a kastély halljából egy egyeneskarú lépcsőn keresztül közelíthető meg az emelet, ahol egy központi helyiségből nyílnak a szobák.⁶⁹

Heves megyei kastélyok

PÁSZTÓ

1793-ban Pásztó város határában az urasági és jobbágyi birtokot négy részre osztották. Ezek közül egy rész a pásztói apátságé, három rész pedig a pásztói földesuraké lett. Az Almásy család kezébe 6/16 rész került, így a 19. század elejétől kezdve Pásztó legnagyobb birtokosai lettek. Almásy (I.) Alajos 1850-ben bekövetkezett halála után a fiatalabb fiú, Almásy (I.) Dénes kapta meg Pásztót. A birtokon építtetett kastélyról kevés adat maradt fenn, annyi bizonyos, hogy 1821-ben a gazdasági épületekkel együtt tűzvészben elpusztult. Az újjáépített kastélyt hatalmas park vette körül. Az 1970-es és 80-as évek nagyarányú építkezései során az egykori uradalom területét felszámolták.⁷⁰

⁶⁹ ketpo

⁷⁰

Felvidéki kastélyok

KÉKKŐ (MODRY KAMEN)

Az egykori Nógrád és Hont megyei határán álló település a Balassa-család ősi fészke, a középkortól a család 1807-ben bekövetkezett kihalásáig – kisebb szünetekkel – birtokosai voltak. 1730-ban a Balassa-család a vár alsó részén egy háromszárnyú barokk kastélyt épített az előudvarban lévő erődítmények maradványaira. A felső vár romjait fokozatosan kastélykertté építették át. Azóta a kastély és a vár alakja úgyszólván nem változott. 1890-ben az uradalmat gróf Károlyi Tibor vette meg lányának, nagykárolyi gróf Károlyi Gabriellának, aki Almásy (III.) Dénes házastársa lett. Így került a kastély közel két évtizedes időtartamra az Almásy-család kezelésébe. A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után, 1923-ban Almásy Dénesné minden ingatlanát a szomszédos földekkel együtt eladta a csehszlovák államnak. Az uradalomban eredeti felszerelés nem maradt fenn. Jelenleg a kastély teljes felújítása folyik.⁷¹

⁷¹ [kekko](#)

TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Tanulmányomban csak a budapesti és békés megyei Almásy-kastélyokat kutattam részletesebben, azonban a család építészeti igényeinek teljes megismeréséhez a családtagok többi építkezéseit is figyelemmel lehetne kísérni. Az 1850-es nemzetségi gyűlésen a középső grófi ág kapta meg a legtöbb uradalmat, tulajdonukat képezte később a szenttamási, a kétpói, a gyulai, a gyulavári, a sarkadi, a kétegyházai, a pásztói, a felsőpetényi, a garanyi és a tarnaszadányi kastély is. A felsorolt kastélyok építéstörténetének vizsgálatával teljesebb képet kaphatunk egy főúri család 18-20. századi építészeti igényeiről. Másik irányból is megközelíthető a téma, érdekes feladat lehet az adott terület többi főúri kastélyával összehasonlítani őket.

KONKLÚZIÓ

Az Almásy család középső grófi ágához köthető budapesti paloták és Békés megyei kastélyok vizsgálata során néhány következtetés levonható. Az Almásy család budapesti palotái (Szép utca 6., Ötpacsirta u. 2.) a kor kvalitásos emlékei, melyek nem hatalmas tömegükkel tűnnek ki a többi főúri lakóhelyek közül, hanem a finom, ízléses tervezői gondolatok teszik egyedivé őket. A Szép utcai és az Ötpacsirta utcai palota építése között 60 év telt el, és mégis érdekes, hogy mindkét háznál felmerül ugyanaz az építőmester neve, Wechselmann Ignácé: ő birtokolta az Ötpacsirta utcai telket és 1870-ben a Szép utca 6. sz. alatt kis átalakításokat végzett Győry László kérésére (Győry gróf Almásy (I.) Alajostól vette meg a telket). A két pesti ház között sok hasonlóságot nem találunk, egyedül az egyszintességet.

A Békés megyei kastélyok között már több egyezés feltűnhet. A gyulavári, sarkadi, kétegyházai kastély a nyugati ember számára inkább kúria. Az Alföld található kevés kastélyt miatt, ezen a tájegységen a kúria léptékű épületeket is szokás kastélynak nevezni. Tömegük, térrendszerük kialakítása nagyon hasonló, mindegyik földszintes, középtengelyre felfűzött közösségi tér található a tengelyben, és onnan az oldalszányak megközelítése oldal- vagy középfolyosón keresztül. A kétegyházai és gyulavári kastély gazdasági épületeivel U alakot formál, és számos majornál is fellelhető ez a kialakítás.

Az Almásy család vallásosságát is kikövetkeztethetjük a tervekből, hisz mindegyik kastélyhoz előbb-utóbb kápolnát építettek (a gyulai kastélyban a sala terrena helyiség is kápolna funkciót töltött be ottlétük alatt). A korban nagy népszerűségnek örvendett a kastélyt körbeölelő park kialakítása, melyet az Almásyak is mindegyik épületüknél alkalmaztak és tájépítészeket hívtak.

Korabeli feljegyzésekből tudható, hogy nem csak divatot követtek a parkok csinosításával, a család kifejezetten rajongott a virágokért.⁷²

További kutatások segítségével, a leromlott állapotú kastélyok felújításával, felmérésével tisztább képet kaphatunk az Almásy család 18-20. századi építészeti igényekről.

„Istenfélők, jó katolikusok, alázatosak, adakozók királyunkhoz hívek, okosan mérsékletes hazafiak legyenek és szeressék egymást!” Almásy (II.) Ignác 1821-ben kelt végrendeletével ezt üzenté az utódainak.

Mind a Gyula környéki - sarkadi, a gyulavári és a kétegyházi - uradalomban, mind a Törökszentmiklós melletti – Szenttamás, Kétpó – birtokokon jelentős gazdasági súlyt képviselt az Almásy-család. A földek megművelése mellett állattenyésztésben – híres ménes volt a kétegyházi és a szenttamási is – és ipari üzemek telepítésében is élen jártak. Gyulán és Gyulaváriban is építettek szeszgyárat, utóbbi helyen téglagyárat is működtettek. A Gyulavári-Dénestmajori uradalmi épületeket a várossal ló vontatású gazdasági kisvasút kötötte össze. A sarkadi cukorgyár alapítása is a Almásy-családhoz kötődik. A hatalmas kiterjedésű szántók azonban nem minden évben adtak jó termést, és – a trianoni határok meghúzása után – munkaerőhiánnyal is meg kellett küzdeniük. Az Almásy grófok a gazdasági erejük mellett jótékonykodásukról, szociális érzékenységükről is híresek voltak. A mai napig úgy emlékeznek rájuk, hogy a bajban segítettek, a munkásokat megbecsülték. Ennek egyik szép példája, hogy Gyulán a kastély mellett a kiöregedett cselédek, szolgák számára építettek egy otthont, ahol életük végéig gondoskodtak róluk (a jelenlegi Elizabeth Hotel épülete). De említhetnénk a pásztói alapítványi kórházat vagy a tarnaméri tanyavilág lakóinak Pusztafogacson emelt kápolnát vagy a szenttamási pusztai iskola felépítését.

A leszármazottak a fenti intelmeket megfogadva törekedtek arra, hogy ne csak a tárgyi vagyonnal, hanem a lelki-szellemi örökséget megtartva is hűek legyenek az ősökhöz. Bizonyára ennek is köszönhető az, hogy az Almásy-család múltja és tevékenysége napjainkban is számos területen a kutatók érdeklődési körében maradt.

⁷² Busa, 1988

